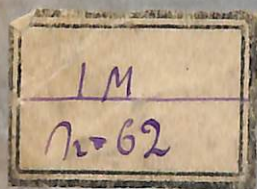

1740

Մ. ՌՈԶԵՆՏԱՆ

ՀԵՂԱՓՈԹԱԿԱՆ
ԴԻԱԼԵԿՏԻԿԱՅԻ
ԿԱՐԵՎՈՐԱԳՈՒՅՆ ՈՐԵՆՔԸ

ԳՐԱԴԱՐԱՆԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆՆԵՐԻ ԶԵՆՈՐԱԴՈՒԹՅՈՒՆ
ՅԵՐԵՎԱՆ • 1940

01 JUL 20

1M
Բ-62
կր

Մ. ՌՈԶԵՆՏԱԼ

ՀԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԻԱԼԵԿՏԻԿԱՅԻ ԿԱՐԵՎՈՐԱԳՈՒՅՆ ՈՐԵՆՔԸ

Մաքսիգմ-լենինիզմի հիմունքների ամբիոնների ղեկավարների
Համամիութենական խորհրդակցությանը կարդացված
դասախոսության մշակված սղագրությունը

124 JUL 2013

1741

1857
40

М. РОЗЕНТАЛЬ
ВАЖНЕЙШИЙ ЗАКОН
РЕВОЛЮЦИОННОЙ ДИАЛЕКТИКИ
Государственное издательство политической литературы
Ереван • 1940

Մարքսիստական-լենինյան դիալեկտիկայի մեջ առանձնապես մեծ նշանակություն ունի հակադրությունների միասնության ու պայքարի որենքը, այսինքն՝ հեղափոխական դիալեկտիկայի այն գիծը, վրը բացահայտում է ամեն մի զարգացման ներքին հասականությունը:

Լենինը, վոր մատերիալիստական դիալեկտիկան մարքսիզմի հոգին եր համարում, հակադրությունների միասնության ու պայքարի որենքը վորոշում եր վորպես դիալեկտիկայի կորիզը, եյությունը:

Դուք գիտեք, թե մարքսիզմ-լենինիզմի կլասիկներն ինչպես բարձր եյին զնահատում հեղափոխական դիալեկտիկան, ինչպիսի նշանակություն եյին վերադրում նրանք դիալեկտիկական մեթոդին:

Մարքսիստական դիալեկտիկայի նշանակության առանձնապես ցայտուն զնահատականը տվել է «Համկ(բ)կ պատմության համառոտ դասընթացը»: Այս աշխատության մեջ խորապես բացահայտված է մարքսիստական դիալեկտիկական մեթոդի կապը սոցիալիզմի համար պրոլետարիատի մղած պայքարի հետ, ցույց ե տրված, թե ինչպես դիալեկտիկական մատերիալիզմից, մասնավորապես մարքսիստական դիալեկտիկայից բղխում է Մարքս-Էնգելսի-Լենինի-Ստալինի պրոլետարական սոցիալիզմը:

Մարքսիստական դիալեկտիկան բնության, մարդկային հասարակության և մտածողության մեջ տեղի ունեցող զարգացման ամենաընդհանուր որենքների գիտությունն է:

Ինչպես և ամեն մի գիտություն, մարքսիստական դիալեկտիկական մեթոդը, ընդհանրացնելով իրականության յերևույթները, որենքներ, կատեգորիաներ, գաղափարներ և հանում է այդ որենքներն ու գաղափարները, վորոնք ճշտորեն արտացոլում են որյեկտիվ աշխարհը, լմացության հենակետերն ու հանգուցակետերն են:

Ի տարբերություն մյուս գիտությունների—ֆիզիկայի, բիոլոգիայի, քիմիայի, քաղաքատնտեսության և այլն, վորոնք

նույնպէս դործ ունեն որենքների, ընդհանրացումների հետ, մարքսիստական դիալեկտիկական մեթոդն իրականութեան ամենից ամէլի ընդհանուր որենքներն է հանում: Յեթե յուրաքանչիւր գիտութիւն յերեւութներէ իր կոնկրետ բնագալառով և զբաղվում, միայն յերեւութներէ վորոշ խումբ և ընդհանրացում, ապա մարքսիստական դիալեկտիկական մեթոդն ամբողջ բնութեան, մարդկային հասարակութեան և մտածողութեան զարգացման որենքներն է ընդհանրացնում: Դիալեկտիկայի որենքները զարգացման ամենաընդհանուր որենքներն են, վորոնք որչիւտիւ աշխարհի բոլոր յերեւութներին են վերաբերում, — և այս է մատերիալիստական դիալեկտիկայի մեծագույն ուժը: Այս այն է, վոր մարքսիստական դիալեկտիկան դարձնում է մի համընդհանուր մեթոդաբան, մի մեթոդ, առանց վորի գիտականորեն զարգանալ չի կարող և վոչ մի կոնկրետ գիտութիւն:

Յեթե, ընկերներ, կարճատոտ վորոշներ գիալեկտիկական մեթոդի հիմնական խմատը, ապա պետք է ասել, վոր մատերիալիստական դիալեկտիկան զարգացման ուսմունքն է, կամ, ինչպէս Լենինն էր գրում, զարգացման ուսմունքն է ամենալրիւ, ամենախոր և միակողմանիութիւնից զերծ ձևով:

Պատահականութիւնն չէր, վոր մարքսիստական դիալեկտիկական մեթոդը հրատարակ յեկալ միայն XIX դարի կեսերին, յերբ գիտութիւնները, հատկապէս բնագիտութիւնը, մեծ առաջադիմութիւն ունեցան, յերբ այդ գիտութիւնների կուտակած փաստերը գիտնականներին մղում էին դեպի այն յեղրակացութիւնը, վոր բնութեան մեջ իշխում է զարգացման, փոփոխութեան սկզբունքը:

Պրոլետարիատի մեծ թեորեւտիկները—Մարքսը և Ենգելսը, ստեղծելով միակ գիտական ու հեղափոխական աշխարհայացքը, հենվում էին այդ գիտութիւնների ամլայնների վրա, ամբողջ պատմական զարգացման փորձի վրա, պրոլետարիատի դասակարգային պայքարի փորձի վրա:

Մարքսի ու Ենգելսի հանճարեղ նախորդը զարգացման որենքների, մասնափորպէս հակադրութիւնների միախառնութեան ու պայքարի որենքներէ փիլիսոփայական մշակման ասպարեղում Հեգելն է յեղել:

Հեգելը փիլիսոփայութեան պատմութեան մեջ հսկայական տեղ է գրաւում: Հեգելի ծառայութիւնն այն է, վոր նա առաջինը պատկերեց շարժման հիմնական դիալեկտիկական ձևերը:

Ենգելսն ասում էր, վոր Հեգելի աշխատութիւններում կա դիալեկտիկայի մի ընդարձակ ենցիկլոպեդիա, ճիշտ է, սխալ յեղեկտից մշակված:

Լենինը Հեգելի «Տրամաբանութեան գիտութիւնը» գրքին վերաբերող իր կոնսպեկտներում նկատում է, վոր Հեգելը կուսակց զարգացման թեորեան մինչև նրա կոնկրետ կիրառումը բնութիւնն ու հասարակութիւնն ուսումնասիրելու համար: Հեգելը, վորքան ընդհանրապէս հնարաւոր է իղեալից մի սահմաններում, ցույց տվեց մետաֆիզիկական աշխարհայեցողութեան արատավորութիւնը, խախտեց մետաֆիզիկայի արմատները և համաշխարհային զարգացման, փոփոխութեան սկզբունքների տիրապետումը հռչակեց:

Թույլ տվեք բերել միքանի քաղվածքներ, վորոնք ցույց կտան, թէ ինչպէս էր Հեգելը մոտենում զարգացման հարցին: «Ամեն մի վախճանականի կլութիւնն այն է, — ուսուցանում էր նա, — վոր նա ինքն իրեն վերացնում է»: «Այն ամենը, ինչ վոր մեզ շրջապատում է, կարող է նկատվել վորպէս դիալեկտիկայի որինակ: Մենք գիտենք, վոր ամեն մի վախճանական բան անշարժ ու վերջնական լինելու փոխարեն փոփոխական է ու անցողական, իսկ այդ էլ հենց վոչ այլ ինչ է, յեթե վոչ վախճանականի դիալեկտիկան, վորի շնորհիւ վախճանականը, իր մեջ իրենից տարբեր լինելով, պետք է դուրս գա այն բանի սահմաններից, ինչ վոր նա է անմիջաբար, և փոխվի իր հակադրութեան»¹:

Հեգելն անդադար ընդդէմ է, վոր վախճանական ամեն բան գտնվում է զարգացման պրոցեսում, թաղցնում է իր մեջ իր սեփական կործանման սպառնալիքները:

Ահա այդ մեծագույն սկզբունքը, փոփոխութեան սկզբունքը, շարժման, զարգացման սկզբունքը Հեգելն անց է կացնում իր յերկերում: Պատմութեան փիլիսոփայութեան, փիլիսոփայութեան պատմութեան, ևսթետիկայի, տրամաբանութեան վերաբերյալ նրա աշխատութիւնները համակրված են այդ սկզբունքով:

«Պատմութեան փիլիսոփայութեան» մեջ, որինակ, Հեգելը, այդ սկզբունքը կիրառելով պատմական զարգացման նկատմամբ, մի շարք հանճարեղ կուսումներ է արտահայտում (հատկապէս ներածութեան մեջ) հասարակական զարգացման որենքների մասին:

Իր այդ աշխատութեան մեջ Հեգելը նկատում է, վոր յերբ

¹ Հեգել, Յերկ., I հ., էջ 135, 137:

մենք դիտում ենք Կարթագենի, Հռոմի և այլ ավերակները, ապա առաջին զգացմունքը, վոր համակում է դիտողին, վշտի զգացմունքն է, այն միտքն է, թե ամեն ինչ կործանվում է, թե պատմությունն անխնա կերպով վոջնչացնում է շատ ու շատ ժողովուրդների լարված աշխատանքի հիանալի պտուղները: Բայց այդ միայն մակերեսային դիտողին է այդպես թվում: Իրոք, ասում է Հեդելը, ամեն մի կործանում նշանակում է նոր կյանքի սկիզբ, նոր հասարակական կարգերի, նոր թագավորությունների ու ժողովուրդների զարգացման սկիզբ:

Թույլ ամենք լրիվ մեջբերել «Պատմության փիլիսոփայության» այդ կտորը:

«Վորոշ ժամանակ գոյություն ունեցող և հետո չբացող ինքնիշխանությունների ու ժողովուրդների այդ անընդհատ հաջորդման ժամանակ ընդհանուր միտքը, կատեգորիան փոփոխությունն է ընդհանրապես: Նախկին փառահեղությունից պահպանված ավերակների դիտումը հարկադրում է ամենի մոտիկից տեսնելու այդ փոփոխությունն իր բացասական կողմից: Վո՞ր ճանապարհորդը Կարթագենի, Պարմիրայի, Պերսեպոլի, Հռոմի ավերակները տեսնելիս չի համակվել թագավորությունների ու մարդկանց անցավորության վերաբերյալ խորհրդածությամբ և ուժերով լի ու բովանդակությամբ հարուստ անցյալ կյանքի հարուցած թախիծով: Այդ թախիծը անձնական կորուստների ու անձնական նպատակների հեղհեղուկության արդյունք է, բայց մի անշահախնդիր թախիծ է փայլուն ու կուլտուրական մարդկային կյանքի կործանման հանդեպ: Մակայն փոփոխությանը վերաբերող մերձավորագույն բնորոշումն այն է, վոր փոփոխությունը, վորը կործանում է, միևնույն ժամանակ նոր կյանքի ծագումն է, վոր կյանքից առաջ է գալիս մահը, իսկ մահից՝ կյանքը»¹:

Հեդելն իր «Պատմության փիլիսոփայության» մեջ ղեկավարվում է զարգացման հակասական բնույթի ըմբռնումով, և հեշտ է հասկանալը, վոր արժեքավոր այն ամենը, ինչ վոր կա նրա այդ գրքում, հենց զարգացման այդ թեորիայից է բխում:

Համեմատեցեք Հեդելի տեսակետը Փրանսական մատերիալիստների տեսակետի հետ պատմության ընթացքի նկատմամբ: Վերջինների համար պատմական զարգացման մեջ վոչ մի որինաչափություն չկա, պատմությունը նրանց համար կամ ղեպքերի

Փատալիստական զարգացումն է կամ պատահականությունների միագումարը:

Հեդելի համար շնորհիվ այն հանդամանքի, վոր նա պատմությունը քննում է նրա զարգացման ու փոփոխության տեսակետից, պատմական ղեպքերն ու պատմական ձևերի հաջորդումը ներքին որինաչափություն ունեն և կատարվում են յերկաթե անհրաժեշտությամբ:

Մարդկության զարգացման մեջ յուրաքանչյուր նոր աստիճան կապված է նախընթաց աստիճանի հետ և նախապատրաստված է հասարակության հին ձևերի քայքայմամբ: Ընչո՞ւ է, պատմական անհրաժեշտության ու որինաչափության միտքը Հեդել-իդեալիստի մոտ հանդես է գալիս աղավաղված, միտոիկական ձևով: Բայց կարևոր է հասկանալ, վոր դիալեկտիկան ոգնել է Հեդելին, հակառակ նրա իդեալիզմին, արտահայտելու առանձին հանճարեղ մտքեր հասարակության զարգացման մասին:

Հեդելը չարախնդորեն ծաղր ու ծանախի յեր յենթարկում այն պատմաբաններին, վորոնք «ապրիորի հնարանքներով» եյին գործում, կամայականորեն եյին կառուցում պատմությունը: Նա պահանջում էր պատմական զարգացման որյեկտիվ անալիզ, թեև ինքը դավաճանում էր այդ սկզբունքին:

Տեսեք, թե ինչպես խորը կերպով է քննում Հեդելն այն փոխհարաբերությունները, վորոնք գոյություն ունեն մարդկանց ձգտումների ու շահերի և մարդկանց պրակտիկ գործունեյության հետևանքով ստացվող պատմական որյեկտիվ արդյունքների միջև:

Ըստ Հեդելի, մարդկանց գործողությունները բղխում են նրանց պահանջներից, նրանց կրքերից ու շահերից: Այդ կրքերն ու պահանջները գլխավոր դերն են կատարում պատմության մեջ: Բայց Հեդելն այդտեղ կանգ չառավ, նա չեր կարող բավարարվել լոկ միայն այդպիսի կոնստատացիայով: Նրան հետաքրքրում է, թե ինչ է կանխած այդ շահերի հետևում, ինչ որյեկտիվ հիմք ունեն դրանք:

Մարդկանց գործողություններն ու ցանկությունները, ասում է Հեդելը, վերջին հաշիվով նրանց բոլորովին այլ հետևանքների յեն հասցնում, քան այն հետևանքները, վորոնց նրանք ձգտում եյին:

«...Նրանք,—գրում էր Հեդելը,—ձգտում են բավարարելու իրենց շահերը, բայց դրա շնորհիվ իրագործվում է նաև մի ինչ—

¹ Հեդել, Յերկ., VIII հ., էջ 69—70:

վոր ավելի բան, մի այնպիսի բան, վոր քողարկված պարու-
նակվում է նրանց մեջ, բայց չեն գիտակցվում նրանց կողմից և
չեն մտնում նրանց մտադրությունների մեջ»¹:

Յեթե դուք հիշեք, թե ինչ եր գրում ենք իսկ ձեր
յերբախի» մեջ հենց այդ հարցի առթիվ, ապա դուք կտեսնեք,
թե վորքան են զուգադիպում Հեգելի դատողությունները մարք-
սիզմի հիմնադիրներից մեկի դատողությունների հետ:

Բայց վորպես իդեալիստ՝ Հեգելը չկարողացավ մինչև վերջը
հասցնել իր այդ ամենաարդասավոր, զարգացման դիալեկտիկա-
կան ըմբռնումով կյանքի կոչված, մտքերը: Յեթե պատմական
մատերիալիստ Ենգելսի համար մարդկանց արարքների ու ցոն-
կությունների հետևում թաղնված ինչ-վոր բանը նրանց կյանքի
նյութական պայմաններն են, արտադրողական ուժերի զարգաց-
ման պահանջները, ապա իդեալիստ Հեգելի համար վորպես
մարդկանց գործունեություն հիմք ու աղբյուր հանդես է գալիս
արսուլուտ իդեան, ինքնագիտակցության զարգացման պատմական
ատիճանները: Մարդկության պատմական գործունեությունը,
ըստ Հեգելի, միայն համաշխարհային վոգու, մեկ ատիճանից
մյուսը բարձրացող վոգու գործիքն ու միջոցն է:

Ինչպես ել լինի, բայց իդեալիստական կեղևի հետևում Հե-
գելի մոտ թաղնված է շատ ճշմարիտ բան, վորի կողմից անցնել
չի կարող և վոչ մի մարքսիստ:

Առանձնապես մեծ է Հեգելի ծառայությունը հակադրու-
թյունների միասնության ու սլայքարի որենքը մշակելու գոր-
ծում: Նա խորը կերպով հիմնավորեց այն թեորիան, վորի հա-
մաձայն զարգացման աղբյուրը յերևույթներին հատուկ ներքին
հակադրությունների պայքարն է: Նրանից առաջ վոչ վոք այդ-
պես ցայտունորեն չեն ցույց տվել զարգացման այդ կարևորա-
գույն կողմը:

Ցանկանալով ընդգծել հասարակական զարգացման դիալեկ-
տիկական բնույթը, Հեգելն ասում էր, վոր պատմական առաջա-
րեղը յերջանկության ասպարեզ չէ: Յերջանկության ժամանակա-
շրջանները, ասում էր նա, այդ ասպարեզում դատարկ թերթեր
են, վորովհետև նրանք կազմում են ներդաշնակության, հակա-
դրությունների բացակայության ժամանակաշրջանները: Իսկ հա-
կադրություններն ու նրանց պայքարն ամեն մի զարգացման,
չարժման կենսատու աղբյուրն են:

¹ Հեգել, Յերի., VIII հ., էջ 27:

Հեգելն ուսուցանում էր, վոր «հակասությունն ամեն մի
չարժման ու կենսականության արմատն է. միայն այն չափով,
վոր չափով վորեն բան իր մեջ հակասություն ունի, նա չարժ-
վում է և ոժտված է մղումով ու գործունեությունով»: Հաճախ
մարդիկ տրամադիր են ընդունելու մեկը, նմանապես և մյուսը,
ըստ «ապրիր և ուրիշներին ել հնարավորություն տուր ապրելու»
առածի, այսինքն՝ քնքշորեն են վերաբերվում դեպի առարկանե-
րը, ժխտելով նրանց պարունակած ներքին հակասությունները:
Այսպես, որինակ, ասում են՝ մարդը մահկանացու չէ, և մահը
վերցնում են վորպես մի ինչ-վոր բան, վոր իր սրտմտն ունի
միայն արտաքին հանգամանքների մեջ: Քննության առնելու այդ
յղանակի համաձայն դոյություն ունեն մարդու յերկու ինք-
նուրույն հատկություն—կենդանի լինել և, բացի դրանից, նաև
մահկանացու լինելու հատկություն: Բայց դատողության այդ
յղանակի հետ Հեգելը համաձայն չէ: Ամեն մի առարկա, ըստ
Հեգելի, պարունակում է ներքին հակասություններ, ուստի և,
գրում է նա, «իսկական ըմբռնումն այն է, վոր կյանքը, վորպես
այդպիսին, իր մեջ կրում է մահվան սաղմեր, և վոր առհասա-
րակ վախճանականը հենց իր ներսում հակասում է իրեն և դրա
հետևանքով վերացնում է իրեն»:

Սակայն Հեգելն իդեալիստ էր, և նրա դիալեկտիկան իդեա-
լիստական դիալեկտիկա չէր: Ըստ Հեգելի իդեաները չեն արտա-
ցույում պատմության իսկական ընթացքը, այլ, ընդհակառակը,
պատմական զարգացումն է միայն ստուգում ծառայում իդեա-
ների զարգացման համար: Յեվ յերբ խոսքը վերաբերում է զար-
գացման թեորիայի հեգելյան մշակմանը, հակադրությունների
պայքարի նրա ըմբռնմանը, չի կարելի մի կողմ թողնել նրա փի-
լիսոփայության իդեալիստական բնույթը:

Ըստ Հեգելի զարգացման հիմնական յերակետը արսուլուտ
իդեան է: Արսուլուտ իդեան, զարգանալով սկզբում տրամաբանա-
կան դադափարների ձևով, այնուհետև փոխվում է իր գոյության
զանազան ձևերի—բնություն, պատմություն, վերջապես, նա
փոխվում է իր իսկ իմացությունը, արսուլուտ իդեայի իմացու-
թյանը: Ավարտվում է այն շրջանը, վորի յերակետում արսուլուտ
իդեան դեռ սկզբնական փիճակում է գտնվում, իսկ հետո, աս-
տիճանաբար ազատվելով մատերիայի, բնության իշխանությու-
նից, դառնում է բացարձակապես ազատ: Այդ ատիճանում ար-
սուլուտ իդեան ճանաչված է և ավարտում է իր զարգացման
ցիկլը:

վոր ամբիւր բան, մի այնպիսի բան, վոր քողարկված պարունակվում է նրանց մեջ, բայց չեն գիտակցվում նրանց կողմից և չեն մտնում նրանց մտադրութունների մեջ»¹:

Յեթե դուք հիշեք, թե ինչ եր դուրս եկելուց Ֆոյերբախի մեջ հենց այդ հարցի առթիւ, ապա դուք կտեսնեք, թե վորքան են զուգադիպում Հեգելի դատողութունները մարքսիստների հիմնադիրներից մեկի դատողութունների հետ:

Բայց վորպես իդեալիստ՝ Հեգելը չկարողացավ մինչև վերջը հասցնել իր այդ ամենաարդաստաւոր, զարգացման դիալեկտիկական ըմբռնումով կյանքի կոչված, մտքերը: Յեթե պատմական մատերիալիստ Ենգելսի համար մարդկանց արարքների ու ցանկութունների հետեւում թաղնված ինչ-վոր բանը նրանց կյանքի նյութական պայմաններն են, արտադրողական ուժերի զարգացման պահանջները, ապա իդեալիստ Հեգելի համար վորպես մարդկանց գործունեություն հիմք ու աղբյուր հանդես է գալիս արսուլուտ իդեան, ինքնադիտակցության զարգացման պատմական աստիճանները: Մարդկության պատմական գործունեությունը, ըստ Հեգելի, միայն համաշխարհային վոգու, մեկ աստիճանից մյուսը բարձրացող վոգու գործիքն ու միջոցն է:

Ինչպես ել լինի, բայց իդեալիստական կեղեի հետեւում Հեգելի մոտ թաղնված է շատ ճշմարիտ բան, վորի կողմից անցնել չի կարող և վոչ մի մարքսիստ:

Առանձնապես մեծ է Հեգելի ծառայությունը հակադրութունների միասնության ու պայքարի ուրեքը մշակելու գործում: Նա խորը կերպով հիմնավորեց այն թեորիան, վորի համաձայն զարգացման աղբյուրը յերևույթների հատուկ ներքին հակադրութունների պայքարն է: Նրանից առաջ վոչ վոք այդպես ցայտունորեն չեն ցույց տվել զարգացման այդ կարևորագույն կողմը:

Ցանկանալով ընդգծել հասարակական զարգացման դիալեկտիկական բնույթը, Հեգելն ասում էր, վոր պատմական առաջինը յերջանկության ասպարեզ չէ: Յերջանկության ժամանակաշրջանները, ասում էր նա, այդ ասպարեզում դատարկ թերթեր են, վորովհետեւ նրանք կազմում են ներդաշնակության, հակադրութունների բացակայության ժամանակաշրջանները: Իսկ հակադրութուններն ու նրանց պայքարն ամեն մի զարգացման, շարժման կենսատու աղբյուրն են:

¹ Հեգել, Յերկ., VIII հ., էջ 27:

Հեգելն ուսուցանում էր, վոր «հակասութունն ամեն մի շարժման ու կենսականության արմատն է. միայն այն չափով, վոր չափով վորեւէ բան իր մեջ հակասութուն ունի, նա շարժվում է և ոժտված է մղումով ու գործունեությունով»: Հաճախ մարդիկ տրամադիր են ընդունելու մեկը, նմանապես և մյուսը, ըստ «սարիր և ուրիշներին ել հնարավորություն տուր սպրելու» առածի, այսինքն՝ քնքշորեն են վերաբերվում դեպի առարկաները, ժխտելով նրանց պարունակած ներքին հակասութունները: Այսպես, որինակ, ասում են՝ մարդը մահկանացու չէ, և մահը վերցնում են վորպես մի ինչ-վոր բան, վոր իր պատճառն ունի միայն արտաքին հանգամանքների մեջ: Քննության առնելու այդ յեղանակի համաձայն գոյություն ունեն մարդու յերկու ինքնուրույն հատկություն—կենդանի լինել և, բացի դրանից, նաև մահկանացու լինելու հատկություն: Բայց դատողության այդ յեղանակի հետ Հեգելը համաձայն չէ: Ամեն մի առարկա, ըստ Հեգելի, պարունակում է ներքին հակասութուններ, ուստի և, գրում է նա, «իսկական ըմբռնումն այն է, վոր կյանքը, վորպես այդպիսին, իր մեջ կրում է մահվան սարմեր, և վոր առհասարակ վախճանականը հենց իր ներսում հակասում է իրեն և դրա հետեւանքով վերացնում է իրեն»:

Սակայն Հեգելն իդեալիստ էր, և նրա դիալեկտիկական իդեալիստական դիալեկտիկա յեր: Ըստ Հեգելի իդեաները չեն արտացոլում պատմության իսկական ընթացքը, այլ, ընդհակառակը, պատմական զարգացումն է միայն ստուգում ծառայում իդեաների զարգացման համար: Յեւ յերբ խոսքը վերաբերում է զարգացման թեորիայի հեգելյան մշակմանը, հակադրութունների պայքարի նրա ըմբռնմանը, չի կարելի մի կողմ թողնել նրա վերջնականության իդեալիստական բնույթը:

Ըստ Հեգելի զարգացման հիմնական յերակետը արսուլուտ իդեան է: Արսուլուտ իդեան, զարգանալով սկզբում տրամաբանական գաղափարների ձևով, այնուհետեւ փոխվում է իր գոյության ցանաղան ձևերի—բնության, պատմության, վերջապես, նա փոխվում է իր իսկ իմացությունը, արսուլուտ իդեայի իմացությունը: Ավարտվում է այն շրջանը, վորի յերակետում արսուլուտ իդեան դեռ սկզբնական վիճակում է գտնվում, իսկ հետո, աստիճանաբար ազատվելով մատերիայի, բնության իշխանությունից, դառնում է բացարձակապես ազատ: Այդ աստիճանում արսուլուտ իդեան ճանաչված է և ավարտում է իր զարգացման յիկը:

Ի՞նչ ազդեցութիւն ունի այդ իդէալիստական ուսմունքը դիալեկտիկայի վրա, մասնավորապէս նրա կարեւորագույն որոնքի—հակադրութիւնների միասնութեան ու պայքարի որոնքի վրա:

Յերբ Հեգելը հակասութիւնները մասին, հակադրութիւններին պայքարի մասին, հակադրութիւնների փոխներթափանցման մասին և դատում, նա գուտ մտքի բնագավառում և գտնվում:

Յերբ մենք, մարքսիստներս, հակադրութիւնների պայքարի մասին ենք դատում, ապա մենք ունալ իրականութեան հողի վրա յենք գտնվում, և յուրաքանչյուր հակադրութիւն մարքսիստական դիալեկտիկայի տեսակետից կոնկրետ հակադրութիւն և, ինչպէս և հակադրութիւնների պայքարը կոնկրետ պայքար և: Մեզ համար պարզ և հակադիր ձգտումների պայքարի պատկերը, մեզ համար պարզ են հակասութիւնների դարգացման հեռանկարները, մենք տեսնում ենք, թե ինչ ձև և ընդունում այդ պայքարը, վորովհետեւ մեր առջև և որդեկալով աշխարհը, և մենք գործ ունենք որդեկալով, ունալ իրականութեան հետ, շրջափելի առարկաների հետ:

Հեգելը գուտ մտքի բնագավառում և գտնվում: Նրա տեսակետով, ունալ կյանք ունեն միայն իդէաները, գաղափարները, արտաքինները: Նրա «Տրամաբանութեան գիտութեան» մեջ զարգանում ու շարժվում են, վորպէս կենդանի ելակներ, միայն տրամաբանական կատեգորիաները: Այդ գուտ մտքերի, սովորների թաղանթութիւնն և: Յերբ Հեգելն իր «Տրամաբանութեան» մեջ անցնում և վերջին կտապին, արտոլուտ իդէայի կտապին,— ի՞նչ և մնում նրան անել աշխուհետ: Մարքսն ասում և, վոր մնում և մեկ յելք—հետ դառնալ և կրկնել դարձյալ նույն պատմութիւնը: Բայց Հեգելի մոտ տրամաբանութեան վերջը՝ ընութեան, սկիզբն և նշանակում: Իդէան, արտոլուտ իդէայի աստիճանին հասնելուց հետո, վճռում և արձակել իր աշխուհետութիւնը—բնութիւնը: Իրոք, ինչպէս սրամիտ կերպով ցույց և տալիս Մարքսն այդ անցման իմաստը, տրամաբանական իդէան տարափելի ճանճրույթ և զգում ինքն իրենից և կոնկրետ բովանդակութեան կարոտ և քաշում: Վերացված կեցութիւնը, ասում և Մարքսը, ելութիւնն և: Վերացված ելութիւնը գաղափարն և: Բայց ի՞նչ բան և արտոլուտ իդէան: Նա վերացված գաղափարն և: Արտոլուտ իդէան, իր հերթին, հարկադրված և ինքն իրեն վերացնելու, յեթե նա չի ուզում նորից անցնել իր ամբողջ նախընթաց ուղին:

Մարքսն ասում և, վոր հեգելյան անցումն արտոլուտ իդէայից բնութեան՝ միայն այն բանի քակամա ընդունումն և, թե արտաքին միտքը, վոր հասկանում և իրեն վորպէս արտաքինիա, վոչինչ և, և վոր միայն բնութիւնն և ինչ—վոր բան: «Այսպիսով, ամբողջ տրամաբանութիւնն ապացույց և այն բանի, վոր արտաքին մտածողութիւնն իր համար վոչինչ և, վոր արտոլուտ իդէան իր համար վոչինչ և, վոր միայն բնութիւնն և ինչ—վոր բան»¹:

Այժմ հարց տանք մեզ—ի՞նչպիսի ձև կարող և ընդունել հակադրութիւնների զարգացումն ու պայքարը Հեգելի մոտ:

Դիվար չե հասկանալ, վոր Հեգելին միակ մեկ յելք և մնում. այդ հակադրութիւնների չեղոքացումը, հաշտեցումն և: Հեգելն աշխուհետ ել վարվում և: Իդէալիզմը սաստիկ սահմանափակում և նրա ուսմունքի հեղափոխական բովանդակութիւնը, ըստ վորի զարգացումը կատարվում և հակադրութիւնների պայքարի միջոցով:

«Բանի վոր,—գրում եր Մարքսը,—անդեմ բանականութիւնն իրենից դուրս չունի վոչ հող, վորի վրա նա կարողանար կանգնել, վոչ որդեկալ, վորին նա կարողանար հակադրվել, վոչ սուրյակալ, վորի հետ նա կարողանար միանալ, ուստի նա ակամա պետք և վոստոյններ կատարի, իրեն իսկ դնելով, իրեն հակադրելով հենց իրեն և իր իսկ հետ միանալով—դրութիւն, հակադրութիւն, համադրութիւն, կամ հունարեն՝ թեզիս, անտիթեզիս, սինթեզիս»²:

Նույն այդ «Փիլիսոփայութեան աղքատութեան» մեջ, վորտեղից բերված են այս բառերը, Մարքսը ցույց տվեց, թե ինչպէս են Հեգելի մոտ զարգանում հակադրութիւնները և ինչ հետևանքների յե հասցնում նրանց միջև տեղի ունեցող պայքարը:

«...Միտքը, հակադրվելով ինքն իրեն, բաժանվում և յերկու իրար հակասող մտքերի,—գրում և բացատրում, այո և վոչ: Անտիթեզիսում պարունակվող այդ յերկու հակադիր տարրերի պայքարը կազմում և դիալեկտիկական շարժումը: Այո—և վոխ—վում և վոչ—ի, վոչ—ը փոխվում և այո—յի, այո—ն գառնում և միաժամանակ և՛ այո և՛ վոչ, վոչը—ը դառնում և միաժամանակ

¹ Մարքս, Յերկ., III հ., էջ 650:

² Մարքս, Յերկ., V հ., էջ 361:

և՛ վոչ և՛ այո: Այդ ձևով հակադրությունները փոխադարձաբար համասարակվում են, չեզոքանում են և ջլատվում են»¹:

Այդ հետևությունը բնականաբար բղխում է դիալեկտիկայի իդեալիստական ըմբռնումից: Հակադրությունների հաշտեցումը, նրանց չեզոքացումն անխուսափելիորեն հետևանք են այն բանի, վոր ունալ իրերի, ունալ հարաբերությունների զարգացումը փոխաբխում է իդեաների, գաղափարների, գուտ մտքի զարգացումով:

Ուստի արտահայտվածություն չեր, վոր Հեգելը վերջացրեց նրանով, վոր պրուսական միահեծան պետությունը հաշտեցնում է թշնամական դասերին բարձրագույն սինթեզում: Հեգելին այդ հետևությունն եր մղում վոչ միայն նրա բուրժուական սահմանափակությունը, գերմանական Ֆիլիստերության հատկությունները, վորոնք հատուկ են նրան, ինչպես և նրա ժամանակի գերմանական մտածողներին: Դեպի այդ հետևությունն և յին նրան բաշում նրա իդեալիստական սխառմի, զարգացման իդեալիստական ըմբռնման պահանջները:

Հեգելի փիլիսոփայության իդեալիստական հիմնական սկզբունքի մեջ պարունակվում է զարգացման բացասումը, հակադրությունների պայքարի բացարձակ ընույթի ժխտումը:

Հեգելյան արսություն իդեայի ընույթն այնպես է, վոր նա վորոչ աստիճանում պետք է ավարտի իր զարգացման ամբողջ շրջանը և միանգամ ընդմիշտ տրված ու կատարյալ ձև ընդունի:

Բայց ի՞նչ է նշանակում զարգացման դադարումը, կատարյալ ու արսություն ձևի հասնելը: Այդ նշանակում է բոլոր և ամեն տեսակ հակասությունների հաղթահարում, նոր հակասություններ ծագելու անկարելիություն:

Պետությունը, վոր միշտ հանդես է գայիս վորպես հասարակության մեջ գոյություն ունեցող ամենախորը դասակարգային հակասությունների արգասիք, վորպես արտացոլում, Հեգելը համարում էր հակադրությունները հաշտեցնող սրբան: Հեգելի համար պետությունն աստվածային իդեայի աշխարհիկ մարմնացումն էր: Նրա մեջ են իրենց արտահայտությունը գտնում բոլոր մարդկանց չահերն ու կամքերը:

Յեվ վորովհետև գուտ մտքի վորոտում Հեգելի մոտ իդեան անցավ իր զարգացման ամբողջ ճանապարհը, քանի վոր արսություն իդեան հաշտեցրեց, համասարակչեց, չեզոքացրեց բարձ-

րագույն սինթեզում բոլոր հակասությունները, ուստի այդ պետք է իր արտացոլումը գտնի նաև հասարակության իրական կյանքում: Հեգելը հենց պրուսական յունիերական պետությունն էլ համարում էր հասարակական իդեայի այդպիսի արտահայտություն—չե՛ վոր Հեգելի մոտ արսություն իդեայի զարգացման յունիերական աստիճան պետք է մարմնանա իրական կյանքում, պատմության մեջ:

Բեկինսկին, իր զարգացման վորոչ ետապում Հեգելի արսություն իդեայի կողմնակից լինելով, յեկավ այն յեզրակացություն, վոր ցարական ինքնակալությունը, վորքան էլ նա վատ է մարդու համար, բանական է, վորովհետև նա արսություն իդեայի զարգացման վորոչ աստիճանի մարմնացումն է: Բակունինին ուղղած նամակում նա գրում էր.

«Յեա նայում եմ իրականությունը, վոր յեա առաջ այնքան արհամարհում էյի, և դողում եմ խորհրդավոր հրճվանքից, գիտակցելով այդ իրականության նպատակահարմարությունը, տեսնելով, վոր նրանից վոչինչ չի կարելի դուրս գցել և նրա մեջ վոչինչ չի կարելի պարսավել ու մերժել»:

Դուք տեսնում եք, թե ինչպիսի ուսակցիոն հետևություններ են բղխում Հեգելի փիլիսոփայական իդեալիզմից: Գերցենը «Былое и думы» աշխատության մեջ, ծաղրելով Ստանկևիչի փիլիսոփայական խմբակին պատկանող և Հեգելի փիլիսոփայությունը դավանող մարդկանց, գրում էր, վոր յերբ խմբակի անգամներից վորեւ մեկը գնում էր Սոկոլնիկի գրոսներու և ճանապարհին մի հարբած կին էր տեսնում, նա վերջին արսություն իդեայի, միայն հարբած վիճակում գոյություն ունեցող իդեայի, արտահայտությունն էր համարում:

Բեկինսկին հետո դառնորեն զղջում էր հեգելյան արսություն իդեայով հրապուրվելու համար: «Յեա,—գրում էր նա հետագայում,—առանձնապես կարևոր պատճառներ ունեմ Հեգելի դեմ չարանալու, վորովհետև գգում եմ, վոր հալատարիմ էյի նրան (զգայաբար), հաշտվելով ոսական իրականության հետ»:

Այսպիսով, հակադրությունների միանությունն ու պայքարի սրենքը Հեգելի մոտ ունի վոչ միայն հեղափոխական, այլև խիստ սեակցիոն գծեր, վորոնք պարունակվում են հակադրությունների հաշտեցման, չեզոքացման տարրի մեջ:

Իդեալիզմն աղքատացրեց կենդանի ամեն բան հեգելյան փիլիսոփայության մեջ: Իդեալիզմի պահանջները սահմանափակում

¹ Մարքս, Յերկ., V հ., էջ 362—363:

եյին փոփոխման այն դիալեկտիկական սկզբունքի ներգործութիւնը, վոր Հեգելը կիրառեց հասարակական պատմութեան նկատմամբ: Հեգելը չէր կարող ըստ ելութեան պատկերել պատմութեան իրական, կոնկրետ ընթացքը, ցույց տալ հնի ու նորի պայքարի դիալեկտիկական հասարակութեան զարգացման մեջ, վորովհետեւ Հեգելն ամեն նոր բան պատմութեան մեջ հանդէսնում էր արստրուտ իդեայի զարգացման ընթացքում ծագող՝ իդեայի յերանգներին: Իսկ «Պատմութեան փիլիսոփայութեան» մեջ չէր գտնի «չափերի այն հանգուցային դիմը», վորի մասին այսպէս լավ գրում էր ինքը Հեգելն իր «Տրամաբանութեան» մեջ: Պատմական յուրաքանչյուր աստիճանի վորակական յուրատեսակութեան հետազոտութիւնը Հեգելի մոտ փոխարինված է ազատութեան գիտակցութեան մեջ կատարված վերացական պրոգրեսին վերաբերող դատողութիւններով: Իրոք, ինչպէս հայտնի յե, պատմական մեկ դարաշրջան մյուսից տարբերվում է հասարակութեան տնտեսական տարբեր կառուցվածքով, մարդկանց կյանքի նյութական պայմաններով: Բայց Հեգելը հեռու յեր պատմութիւնն այդպէս ըմբռնելուց:

Հեգելը ժխտում էր զարգացումը բնութեան մեջ, գտնելով, վոր մատերիան չի կարող նոր բան ծնել, վոր այդ հատկութիւնը մատերիայի ծանրութիւնից ազատագրված վոգուս է պատկանում միայն:

Հեգելի դիալեկտիկական սերտորեն միահյուսվում է նրա փիլիսոփայական իդեալիզմի հետ, և այդ է զարգացման վերաբերյալ նրա ուսմունքի բացասական, ուսկիցիոն կողմը:

Մարքսիստական դիալեկտիկան, ի տարբերութիւն Հեգելյան դիալեկտիկայից, մատերիալիստական դիալեկտիկա յե: Մարքսիստական-լենինյան աշխարհայացքի այս յեղեղեղ—փիլիսոփայական մատերիալիզմ—պայմանավորում է մարքսիստական դիալեկտիկայի հիմնական տարբերութիւնը Հեգելյան դիալեկտիկայից: Այստեղ միայն գնոսեոլոգիական արժատների տարբերութիւնը չէ հանդէս գալիս: Այստեղ առաջին պլանն են դուրս գալիս սոցիալական արժատները, մարքսիստական դիալեկտիկայի և Հեգելյան դիալեկտիկայի սոցիալական հիմքերի միջև յեղած տարբերութիւնը: Հաշտեցման այն ուժեղ տարրը, վոր կա գերմանական ամբողջ կլասիկ փիլիսոփայութեան մեջ, մասնաւորապէս Հեգելի մոտ, պայմանավորված է այդ փիլիսոփայութեան սոցիալական ուղղութեամբ, նրա բուրժուական բնույթով:

Մարքսիստական դիալեկտիկան հեղափոխական դիալեկտիկա յե, պրոլետարիատի—միակ հետևողականորեն—հեղափոխական դասակարգի աշխարհայացքն է: Ուստի ամբողջ մարքսիստական փիլիսոփայութեան մատերիալիստական յեղեղեղ և սոցիալական ուղղութեան զուգորդումը տալիս է մարքսիստական դիալեկտիկայի մի բոլորովին նոր վորակ: Յեթե Հեգելի մոտ արստրուտ իդեան ամլացրած կյանքն է, կյանքը վորպէս արստրալիզմ, վորպէս ստվեր, ապա Մարքսի մոտ նրա ամբողջ փիլիսոփայութեան յեղեղեղ, հիմքը ինքը կյանքն է, մատերիան է: Վո՞րտեղից կարող է Հեգելի մոտ նրա փիլիսոփայութեան մեջ ստացվել կյանքի ամբողջ հարստութիւնը: Յեթե այդ հարստութիւնը կա եւ վորոչ չափով, ապա դա Հեգելի փիլիսոփայութեան մեջ է յեղեղեղ դարտուղի ճանապարհով, վորովհետեւ Հեգելը հանճարեղ կերպով միայն կռահել է իդեաների զարգացման մեջ հենց իրերի զարգացումը, հենց որյեկտիվ աշխարհի զարգացումը:

Մարքսի—Ենգելսի—Լենինի—Ստալինի մոտ դիալեկտիկան լեցուն է իր իսկ կյանքի հարստութեամբ, բազմաղանութեամբ, ուստի և մարքսիստական-լենինյան դիալեկտիկայի որենքները հենց իր՝ կյանքի, հենց ձեռք իրականութեան որենքներն են:

Մարքսից առաջ շատ հասարակական դործիչներ ու մտածողներ են յեղել, վորոնք լավ եյին հասկանում, վոր կապիտալիստական հասարակութիւնը լիքն է հակասութիւններով, վոր նա հակասութիւններից է հյուսված: Սոցիալիստ-ուտոպիստները շատ և վառ կերպով են գրել այդ հակասութիւնների մասին: Բայց նրանց ելութիւնը ճիշտ հասկանալ, ճիշտ կերպով վերլուծել այդ հակասութիւնները, նրանց զարգացումը, շարժումը, տեղեկանցիան—նրանք չեյին կարող:

Ուտոպիստները գտնում եյին, վոր հակադրութիւնները պետք է հաշտեցվեն, վոր աշխատավորների դասակարգը և հարուստների դասակարգը պետք է միանան, վորպէսզի իրականացնեն ուտոպիստների իդեաները, նոր հասարակութիւն կառուցելու իդեաները:

Վոչ միայն ուտոպիստներին—բոլոր մանր-բուրժուական սոցիալիստներին, ռեֆորմիստներին և ուղորտունիստներին եւ հատուկ է առարկաները և մարդկային հարաբերութիւնները հակասութիւններից, պայքարից մաքրելու ձգտումը:

Մարքսիստական դիալեկտիկան յեղում է այն բանից, վոր ներքին հակադրութիւնները կազմում են առարկաների շարժման

աղբյուրը, ինքնաշարժման, ինքնաղարգացման աղբյուրը: Մարք-սիզմի-լենինիզմի կրթականները հասարակական զարգացման հակա-սուբյուկտների անալիզի բաղձաթիվ հիանալի որինակներ են տա-լիս:

Յեռ ուզում եմ այդ ցույց տալ «Կապիտալի» մեջ Մարքսի բերած հակասուբյուկտների վերլուծութամբ: «Կապիտալը» ար-տադրութան կապիտալիստական յեղանակի մեջ յեղած հակա-սուբյուկտների մարքսյան վերլուծութան մի զարմանալի որի-նակ է:

Հակասուբյուկտների վերլուծութան գործում մարքսյան մո-տեցումը քննելիս աչքի յե ընկնում Մարքսի և Հեգելի միջև յեղած հիմնական տարբերութունը: Մարքսը գործ ունի կոն-կրետ, իրապես գոյութուն ունեցող հակասուբյուկտների հետ և վոչ թե արատրակտ գաղափարների ու իդեանների հետ, և նրա խնդիրը հանգում է այն բանին, վոր հետևի այդ հակասուբյուկտ-ների զարգացմանը, նրանց շարժման տենդենցներին:

Ուրիշ խոսքով, կապիտալիստական արտադրութան որևեք-ները շարագրելով, Մարքսը գործ ունի ուեալ իրերի հետ, և նրա առջև չի կանգնած, ինչպես Հեգելի առջև, մտքի, գաղափարների արհեստական դրության, հակադրության և համադրության զգվարին ու անիրագործելի խնդիրը: Մարքսն ուսումնասիրում է առարկաները, իրական հարաբերությունները և այն հակա-դրությունները, վորոնց փոխվում են նրանք իրենց զարգացման ընթացքում: Նրա անալիզն արտացոլում է կապիտալիստական հասարակության իսկական պատկերը, և վորովհետև կյանքում հակասուբյուկտները չեն հաշվում, այլ, ընդհակառակը, սրվում են, զարգանում են, հաղթահարվում են, ուստի Մարքսի անա-լիզում էլ այդ մոմենտն իր ցայտուն արտահայտությունն է գրո-նում: Մարքսը չի քողարկում հակասուբյուկտները, այլ, ընդհա-կառակը, նրանց անալիզը մինչև վերջն է հասցնում և ցույց է տալիս, թե ինչ ձև է ընդունում հակադրությունների պայքարը, ինչ հետևանքների յե հասցնում այդ պայքարը:

Այդ և Մարքսի մեծագույն տարբերությունը Հեգելից, պրո-լետարական հեղափոխականի տարբերությունը բուրժուական իդեոլոգից, մատերիալիստական դիալեկտիկայի տարբերությունը իդեալիստական դիալեկտիկայից:

Դեռ իր վաղ աշխատություններից մեկում—«Հեգելի պետա-կան իրավունքի փիլիսոփայության քննադատության» մեջ Մարք-

սը հանդես յեկավ հակադրությունների հեգելյան հաշտեցման, «միջնորդացման» դեմ, վորը հասարակության նկատմամբ կերա-ոնելիս նշանակում էր դասակարգերի հաշտեցում, դասակարգային պայքարի վոչնչացում:

Իր այդ աշխատության մեջ Մարքսը գրում էր, վոր «իսկա-կան հակադրությունների սրությունը ինչ-վոր մասնակար բան են համարում կամ թե կարևոր են համարում բոտ հնարավորու-թյան իրանդարել այդ հակադրությունների՝ ծայրահեղություն-ների փոխվելուն, մինչդեռ այդ փոխվելն ուրիշ վոչինչ չի նշանա-կում, բայց յեթե, ինչպես մի կողմից, նրանց ինքնիմացություն-ը, այնպես էլ, մյուս կողմից—նրանց վոգեկորումը փոխադարձ վճռական պայքարի համար»:

Ինքը Մարքսը «Կապիտալի» մեջ ցույց է տալիս, վոր կապի-տալիզմի հակասուբյուկտները չեն կարող «միջնորդացվել», վոր այդ հակասուբյուկտների զարգացման մեջ է գտնվում յե լքն այն փակուղուց, ուր հասարակությանը մոցնում է կապիտալիզմը:

Մարքսը կապիտալիզմի հակասուբյուկտների վերլուծությունն սկսում է այդ հասարակության տարրական ըջիջից, ապրանքից, և ցույց տալով այդ հակասուբյուկտների զարգացումը, գալիս է այն յեղրակացության, վոր անխուսափելի յե կապիտալիզմի կոր-ծանումը և սոցիալիզմի հաղթությունը:

Այլապեք սպառնական և փոխանակային արժեքի միասնու-թյունն է: Մարքսն այնուհետև ցույց է տալիս, վոր ապրանք ստեղծող աշխատանքն էլ հակադրությունների միասնությունն է, կոնկրետ ու արատրակտ աշխատանքի, մասնավոր ու հանրային աշխատանքի միասնությունն է:

Այնուհետև Մարքսն անցնում է արժեքի ձևերի—արժեքի յեղակի ձևից մինչև գրամական ձևը կատարվող զարգացման վերլուծությունը: Քայլ առ քայլ Մարքսը հետևում է սպառողա-կան ու փոխանակային արժեքի միջև յեղած աճող հակասու-թյանը: Հակասուբյուկտների աճման հիմքը փոխանակության պատմական պրոզրեսն է:

«Այն հասարակ փատոր,—գրում է Մարքսը,—վոր ապրանքը կրկնակի գոյություն ունի,—ամենից առաջ վորպես վորոշակի պրոդուկտ, վորն իդեալապես պարունակում է (թաղնթած ձևով պարունակում է) իր փոխանակային արժեքը իր բնական ձևով, և

1 Մարքս և Ենգելս, Յերկ., հ. I, էջ 589, 1938 թ.:

ապա վորպես մարմնացած... փոխանակային արժեք («փող»), վորը մի կողմ ե նեաեւ պրոդուկտի գոյութեան ընտանի ձևի հետ ունեցած ամեն մի կապ,—այս յերկակի տարբեր գոյութիւնը պետք ե զարգանալով դառնա զանազանութիւն, զանազանութիւն վորպես հակադրութիւն և վորպես հակասութիւն»¹:

Փոխանակութիւնն իր զարգացման առաջին աստիճաններում բոլորովին պատահական և յեղակի բնույթ ունի: Ապրանքային տնտեսութիւնը միայն առաջին քայլերն ե անում: Գոյութիւնն ունի դեռ տոնիւսային համայնքը: Բայց աշխատանքի արտադրողականութեան անհատական հետ առաջ են դալիս պրոդուկտների ավելցուկներ, վորոնք աշխատանքի բաժանման առկայութեամբ կարող են և պետք ե փոխանակուին: Մեկ ապրանքը փոխանակվում ե մյուսի հետ: Ապրանքների այս հասարակ ու պատահական փոխանակութեան մեջ յերեան ե դալիս սպառողական արժեքի և փոխանակային արժեքի միջև յեղած հակադրութիւնը: Բայց այստեղ դեռ կա մի սերտ ու անմիջական կապ այդ հակադրութիւնների միջև: Փոխանակային արժեքը դեռ անտարբեր չի վերաբերվում դեպի սպառողական արժեքը, փոխանակվող ապրանքը դեռ չի ստանում արժեքի՝ նույն ապրանքի սպառողական արժեքից անկախ ձև: Որինակ, բրդի տերն իր ապրանքը փոխանակում ե հացի հետ, իսկ հացի տերն այն փոխանակում ե բրդի հետ, վորովհետեւ նրանք հատկապես բրդի և հացի պահանջ ունեն: Այսպիսով, փոխանակութեան այդ պատահական ու հասարակ ձևի մեջ արդեն յերեան ե դալիս սպառողական ու փոխանակային արժեքի հակադրութիւնը, բայց նրանք դեռ սերտորեն ու անմիջականորեն կապված են իրար հետ: Հակասութիւններն այստեղ դեռ միասնութեան մեջ են գտնվում: Ապրանքային տնտեսութեան ամբողջական հետ ապրանքների կարգն են ընկնում հետզհետեւ աշխատանքի նորանոր, ամենաբազմատեսակ պրոդուկտներ: Վոչ միայն բուրդն ու հացը, այլև յերկաթը, անասունները, թեյը, սուրճը—այս բոլոր պրոդուկտները ապրանք են դառնում: Այս աստիճանում փոխանակութիւնն արդեն բալականացավ զարգացած և, և պրոդուկտները հատկապես փոխանակութեան համար են արտադրվում:

Մի՞թե պարզ չէ, վոր արժեքի առաջին, հասարակ և պատահական ձևն արդեն պետքական չէ այդպիսի ծավալուն փոխանա-

¹ Մարքսի «Բաղադրատնտեսութեան քննադատութեան» նախապատրաստական աշխատանքներից:

կութեան համար և վոր նա պետք ե իր տեղը գիծի արժեքի մի ուրիշ, ավելի զարգացած ձևի: Չե վոր պատահական ձևով փոխանակային արժեքն արտահայտվում ե միայն մեկ ապրանքի մեջ: Բայց հացի տիրոջ համար հարկավոր ե իր ապրանքը վոչ միայն բրդի հետ, այլև թեյի, սուրճի, յերկաթի և այլ բաների հետ փոխանակել: Այդ պատճառով վորոչ քանակութեամբ հացի այժմ կհակադրվեն վոչ միայն վորոչ քանակութեամբ բուրդ, այլև թեյ, յերկաթ, անասուններ և այլ ապրանքներ:

Հեշտ ե տեսնելը, վոր այդ «արժեքի լրիւ կամ ծավալուն ձևը» մեջ փոխանակային և սպառողական արժեքի հակասութիւնը խորանում ե: Մի ամբողջ շարք ապրանքներ, անկախ իրենց բնական, սպառողական արժեքից, արտահայտում են հացի արժեքը: Ապրանքի արժեքն ավելի ու ավելի յե հեռանում իր բնական ձևից, արատրակտ աշխատանքը՝ կոնկրետ աշխատանքից, հանրային աշխատանքը՝ մասնավոր աշխատանքից: Ուժեղանում ե ապրանքի և այն ստեղծող աշխատանքի միջև յեղած հակադրութիւնների բեկումնային, իրարից անջատվելու պրոցեսը:

Բայց փոխանակութեան վորոչ, արդեն քարձր աստիճանում արժեքի այդ լրիւ կամ ծավալուն ձևն ել անբաժանարար ու սահմանափակ ե դառնում: Նա կաշկանդում ե րոխանակութիւնը, խանգարում ե նրա ավելի լայն ու բազմակողմանի զարգացմանը: Ապրանքների հակայական շարքից առանձնանում են մեկ այս, մեկ այն ապրանքը, ավելի զնայունը, վորն սկսում ե գործել վորպես յուրաքանչյուր ապրանքի արժեքի վորոշիչ, անկախ նրա սպառողական արժեքից: Վերջապես, այդպիսի հատուկ ապրանք և դառնում փողին, փողի փողը: Փողը հանդես ե դալիս վորպես ապրանքի արժեքը վորոշող միակ համարժեքային ձև: Փողի մեջ ամենաբազմատեսակ սպառողական արժեք ունեցող ապրանքներն իրենց փոխանակային արժեքն են գտնում: Փողն ապրանքների ընդհանուր հաշվաւարիչն ե: Նա ձեռք ե բերել հանրային հարստութեան ներկայացուցչի ամենագոր ու հզորագոյն դերը: Այսուհետեւ վոչ թե ապրանքը, այլ փողն ե հանդես գալիս վորպես հարստութեան ներկայացուցիչ, փողի մեջ են դրված բոլոր հնարալորութիւնները, և փողն ե իրացնում ամեն մի հնարալորութիւն, ամեն մի տեսչ:

Անցյալի մեծ գրողներից մեկը—Բալզակը վիթխարի ուժով ցույց ե տվել փողի դերը կապիտալիստական հասարակութեան մեջ, վորտեղ, նրա ասելով, բոլոր զգացմունքներն սպառվում են

ու չքանում, դրանցից ավելի յերկար և ապրում միայն մի բան—
անափառութիւնը: «Մնափառութիւնը միայն վտակու աղբյուրնե-
րով և բալարարւում: Մեր տենչերը պահանջում են ժամանակ,
Ֆիզիկական միջոցներ կամ հոգսեր: Յեւ ահա վտակին այդ ամենը
պարունակում և վորպես հնարավորութիւն և այդ ամենը տալիս
և իրականութեան մեջ» (Բալզակ, «Գորակ»): Մենք դիտենք, թե
վորտեցից առաջացավ փողը: Արդեն արժեքի առաջին, հասարակ,
պատահական ձևը փողի սաղմն և: Փողը յերեան յեկավ վորպես
սպառողական և փոխանակային արժեքի հակասութիւնները դար-
դանալու և սրբելու արդիւնք: Փոխանակութեան կարիքը պա-
հանջում էր ինքնուրույն ձև ապրանքների արժեքը փորձելու հա-
մար, և այդ կարիքը, առում և Մարքսը, «հանդիստ չի տալիս,
մինչև վոր այդ ինքիւրը վերջնականապէս չի լուծւում ապրանքի
յերկատումով ապրանքի ու փողի»:

Փողի յերեան դալով ապրանքի փոխանակային արժեքը վերջ-
նականապէս ազատվեց իր սպառողական արժեքից: Յերկատման
պրոցեսը, վոր սկսվել էր դեռ արժեքի պատահական ու յեղակի
ձևից, ավարտվեց:

Դրանով վերջանում և ապրանքի հակասութիւնների զարգաց-
ման մարքսյան վերլուծութեան առաջին շրջանը: Դրանք ապրան-
քային պարզ տնտեսութեան հակասութիւններն էին, բայց ապ-
րանքային պարզ տնտեսութիւնը հիմքն և արտադրութեան կապի-
տալիստական յեղանակի առաջացման համար, ուստի և Մարքսը
հաջորդ գլուխներից մեկն սկսում և այն խոսքերով, թե ապրան-
քի հակասութիւնների զարգացման հետեանքն և փողը, վորը
յերակետ և ծագում արտադրութեան կապիտալիստական յեղա-
նակի համար: Ուշադրութիւն դարձրեք, ընկերներ, այն բանի
վրա, թե ինչ և ներկայացնում արժեքի ձևերի վերլուծութեան
տրամաբանական պրոցեսը Մարքսի մոտ: Հեշտ և նկատելը, վոր
այդ պրոցեսը փոխանակութեան զարգացման տեսական պատմական
պրոցեսի թեորիական ընդհանրացումն և: Յեւ, իրոք, արժեքի
ձևերի տրամաբանական վերլուծութեան հետեւում թաղնված և
այն ահագին աշխատանքը, վոր Մարքսը կատարել և փոխանակու-
թեան պատմական պրոցեսն ընդհանրացնելու համար: Ուստի Լե-
նինը հեղելի «Տրամաբանութեան գիտութիւնը» գրքի վերաբե-
րյալ իր կոնսպեկտներում նկատում և, վոր Մարքսը ցույց և տա-
լիս կապիտալիզմի պատմական զարգացումը և վերլուծում և այդ
պատմական զարգացումն ամփոփող, ընդհանրացնող զաղափար-
ները:

Կանգ չառնելով մանրամասնորեն հակասութիւնների յերկ-
րորը շրջանի—արտադրութեան կապիտալիստական յեղանակի հա-
կասութիւնները վերլուծութեան վրա, յես ուղղում եմ վերցնել
միայն մեկ հարց, վորը ցույց կտա, վոր հակասութիւնների հե-
տադա քննարկումը հակասութիւնների նախընթաց վերլուծու-
թեան շարունակութիւնն և, վոր նոր հակասութիւնները, վորոնց
մասին դրում և այնուհետև Մարքսը, աճել ու զարգացել են ապ-
րանքի սպառողական ու փոխանակային արժեքի միջև յեղած հա-
կասութիւններից:

Ապրանքի յերկատման հետեանքով յերեան յեկած փողը փո-
խանակութիւնը բաժանում և յերկու տարբեր ակտերի—վաճառ-
քի և դնման ակտի: Յեւ փոխանակութեան այդ յերկու ինքնու-
րույն ակտերի բաժանվելու մեջ Մարքսը տեսալ կրկիտի հնարա-
վորութիւնը:

Ինչո՞ւ յե փողը յերկու ակտի բաժանում փոխանակութիւնը:

Իր ապրանքը վաճառած և նրա փոխարեն փող ստացած վա-
ճառողը պարտավոր չէ անհապաղ այդ փողով ուրիշ ապրանք
գնելու: Չե՞ վոր փողն ամեն տեսակ նյութական բարիքներ և ներ-
կայացնում, և նա, ինչպէս Մարքսն և դրում, «անհատական աշ-
խատանքի մի առանձնահատուկ պրոդուկտ»¹ չէ: Փողը մի պո-
տենցիալ, թաղնված ուժ և, վորն ընդունակ և փոխարկվելու
ամեն մի անհատական աշխատանքի պրոդուկտի: Ուստի փողի
տերը կարիք չունի անհապաղ փողը կրկին ապրանքի փոխար-
կելու:

Մակայն այն փաստը, վոր մեկ բեկում փողը նորից չի փո-
խակերպվում ապրանքի, մյուս բեկում նշանակում և, վոր ապ-
րանքը չի կարող փողի վերածվել, այսինքն՝ չի կարող ծախվել:
Սկսվում և մի կանգառում ապրանքաշրջանառութեան մեջ:

Հետեւապէս, սպառողական և փոխանակային արժեքի միջև
յեղած հակասութիւնը փողի յերեան դալով և փոխանակութեան
յերկու ակտի բաժանվելով իր հետագա զարգացումն և տալում:

Այդ մասին Մարքսը հետեւյալն և դրում «Կապիտալի» մեջ.

«Ապրանքին ներհատուկ հակադրութիւնը սպառողական ար-
ժեքի և մասնավոր աշխատանքի արժեքի միջև, այն մասնավոր
աշխատանքի, վորը միաժամանակ պետք և ներկայացնի անմիջա-
կան հանրային աշխատանք, այն հատուկ և կոնկրետ աշխատան-
քի հակադրութիւնը, վորը, սակայն, գործում և վորպէս լոկ

¹ Մարքս, Հովելյալ արժեքի թեորիան, հ. II, մ. 2, էջ 185:

արատրակտ և ընդհանուր աշխատանք, իրերի անձնավորման և անձերի իր դասնայու հակադրությունը, — այս ներհատուկ հակասությունը ապրանքային կերպարանափոխությունների բևեռային հակադրության մեջ իր շարժման ձևի զարգացումն է ստանում: Հետևապես, այդ ձևերն արդեն պարունակում են ճշնամասերի հնարավորություն — սակայն միայն հնարավորություն: Այս հնարավորության իրականություն դառնալը պահանջում է մի ամբողջ շարք պայմաններ, վորոնք հասարակ ապրանքաշրջանառության շրջանակներում դեռ բոլորովին դոյություն չունեն¹:

Հնարավորությունը պետք է իրականություն դառնա, և Մարքսը ցույց է տալիս, թե ինչպես է տեղի ունենում այդ փոխակերպումը:

Կրիզիսը կապիտալիզմի հիմնական հակասության — արտադրության հանրային բնույթի և յուրացման մասնավոր, կապիտալիստական ձևի միջև յեղած հակասության արտահայտությունն է: Հենց այդ հակասությունն էլ կազմում է կրիզիսների աղբյուրը: Կապիտալիզմի հակասությունների իր վերլուծությունը Մարքսը, ինչպես հայտնի յե, յեղրափակում է եքսպրոպրիատորներին եքսպրոպրիացիայի, կապիտալիզմի կործանման և սոցիալիզմի հաղթության անխուսափելիության նախատեսումով:

Այսպես ուրեմն, Մարքսը վոչ միայն չի քողարկում հակասությունները, այլ իր հանճարեղ մտքի ամբողջ ուժը դործ է դնում նրանց շարժումն ու զարգացումն ունումնադրելու վրա:

«Փխխոփայության աղբատության» մեջ Մարքսը հանդես է գալիս Պրուդոնի դեմ, վորի մոտ ամբողջ դործի եյությունն այն է, թե պետք է տարբերել կապիտալիզմի լավ կողմը նրա վատ կողմից: Պետք է վոչնչացնել վատ կողմը, ասում էր Պրուդոնը, և հաստատել լավ կողմը: Մարքսը նրան պատասխանում է, վոր յեթե վերացնենք վորեւ յերեւոյթի բացասական կողմը, ապա վոչ մի զարգացում չի լինի: Բանն էլ հենց այն է, վոր կապիտալիզմի բացասական կողմերը — բանվորների ամենադաժան շահագործումը կապիտալիզմի որով, նրանց իրավագուրիկ դրությունը — բանվորներին մղում են կազմակերպվելու, նրանց ինքնապարիակ դասակարգից դարձնում են դասակարգ իր համար և նրանց պատրաստում են պատմական միսիան կատարելու — կապիտալիզմը վոչնչացնելու և սոցիալիզմ կառուցելու համար: Յեթե չլինի հա-

կադրությունների պայքարը, այն ժամանակ չեր լինի և վոչ մի շարժում, վոչ մի զարգացում:

Յես նրա համար եմ այսպես մանրամասնորեն կանգ առնում մատերիալիստական դիալեկտիկայի այդ կողմի վրա, վոր նա դարգացման մարքսիստական, հեղափոխական ըմբռնման բնորոշ ու կարեւորագույն առանձնահատկությունն է կազմում:

Այդ ըմբռնումն որդանապես հատուկ էր Լենինին, վորը հրակայական չափով շատ բան արեց մարքսիստական դիալեկտիկայի հետագա զարգացման համար:

Դուք հիշում եք, ինչպես էր Լենինը պատասխանում նարոդնիկներին, յերբ նրանք համայնական «ժողովրդական արտադրությունը» հակադրելով կապիտալիստական արտադրությանը, դրում էյին, վոր համայնական արտադրությունը վոչ մի հակասություն չունի, իսկ կապիտալիստական արտադրությունը, տեսնե՛ք, հակասություններով լի յե, յերբ նրանք դրանից այն հետեւությունն էյին անում, թե այն ժամանակվա համայնական արտադրությունը բարձր էր կապիտալիստականից: Դուք հիշում եք, վոր Լենինը, առարկելով նարոդնիկներին, ասում էր, վոր համայնքը նույնպես ունի հակասություններ, կապիտալիստական բնույթի հակասություններ, բայց նրանք դոյություն ունեն դեռեւ անզարգացած ձևով, և վոր այդ վոչ թե պլյուս է, այլ միուս: Դրեքսխոությունն այն չե, վոր միուսաստանում կապիտալիզմ շատ կա, այլ այն, վոր այդ կապիտալիզմը բավական չե, վորովհետեւ խոչոր կապիտալիզմը դարգացնում, դտում, պարզում է սոցիալական հակասությունների բովանդակությունը և պայմաններ է ստեղծում դասակարգերի սուր պայքարի համար: Իսկ սոցիալիզմին հասնելու այլ ճանապարհ չկա, բացի դասակարգերի պայքարից: Լենինը տվեց այն կլասիկ Փորմուլան, վորի մեջ ցայտուն կերպով արտահայտված է զարգացման դիալեկտիկական թեորիայի հեղափոխական բովանդակությունը:

«Հակադրությունների միասնությունը (զուգադիպումը, նույնությունը, հավասարադրումը), — դրում էր Լենինը, — պայմանական է, ժամանակավոր, անցողիկ, ուղատիվ: Փոխադարձամերժ հակադրությունների պայքարը բացարձակ է, ինչպես բացարձակ է զարգացումը, շարժումը»¹:

Լենինի այդ խոսքերը նշանակում են, վոր հակադրությունների պայքարը միշտ էլ շարժման կենսատու աղբյուր է ծառա-

¹ Մարքս, Կապիտալ, հ. I, էջ 65:

¹ Լենին, Փխխոփայական տեսարաններ, էջ 326:

յում, վոր իրականութեան հակասութեանները յերբեք չեն կարող սպառնալ, վորովհետեւ այդ հալածարարութիւնը կը լինէր կյանքի, զարգացման դադարումին: Հարաբերական, ժամանակավոր եւ միայն հակասութեանների միասնութեանը, վորովհետեւ հակադիր տենդենցների պայքարը յերեւոյթների մեջ անխուսափելիորեն պայթեցնում եւ նրանց ներսում միասնութեանը եւ դրա հետեւանքով մեկ հակադրութեանը փոխարկում եւ մեկ ուրիշ հակադրութեան, հինը փոխարինում եւ նորով:

Հակասութեանների պայքարի բացարձակ բնույթի վերաբերյալ լենինյան դրույթը բացահայտում եւ աշխարհի վերանորոգման, իրականութեան վարդապետան ու փոփոխման անվերջ պրոցեսի ամենախոր աղբյուրները:

Լենինը մարքսիստական դիալեկտիկայի պահմանը վիթխարի ներդրում կատարեց հակասութեանների միասնութեան ու պայքարի որեւքը մշակելու բնագավառում:

Աշխատելով Հեգելի «Տրամաբանութեան» վրա, մատերիալիստներն կարգաւորել գերմանական մեծ դիալեկտիկի յերկերը, Լենինը շատ նոր բան եւ տվել այդ կարեւորագույն որեւքն բնութեանը համար: Նրա այն աշխատութեանները, վորոնք նախընտրում են բանութի դասակարգի պայքարին ընդդէմ կապիտալիզմի, բոլշևիկների կուսակցութեան պայքարին ընդդէմ կապիտալիզմի դործակալներին բանվորական շարժման մեջ, նրա հոգեւորները կուսակցութեան տակտիկայի ու ստրատեգիայի մասին անսպասելիորէն պարունակում դարդապետան դիալեկտիկական թերութիւնի բնորոշման համար:

Լենինը միշտ ընդդէմ եւ, վոր դիալեկտիկան կենդանի իմացութեանն եւ շարունակ ավելացող քվով կողմերով, «իրականութեան ամեն կերպ մոտենալու, մերձենալու անսահման յերանդներով»¹:

Լենինի բոլոր աշխատութեաններն այդ ստեղծագործական դիալեկտիկայի ուսուցիչական են, ուսուցիչական, վորի ընթացքում դիալեկտիկան հարստացավ նոր կողմերով, նոր յերանդներով, հասնելով իր դարդապետան նոր, ամէլի բարձր աստիճանին:

Լենինը պատահաբար չէր այնպէս շատ ուշադրութեան հատկացնում դարդապետան հակասութեանների, այդ հակասութեանները բացահայտող դիալեկտիկական որեւքի վերաբերյալ հարցին:

¹ Լենին, Փիլիսոփայական տեւորակներ, էջ 328:

Այդ փաստի մեջ իրենց արտահայտութեանը դասն կապիտալիզմի հակասութեանների ամենամեծ սրման դարաշրջանի, պրոլետարական հեղափոխութեանների եւ նոր, սոցիալիստական հասարակութեան կառուցելու դարաշրջանի առանձնահատկութեանները: Միաժամանակ պետք ե հաշիւի առնել կոնկրետ պայմանները Ռուսաստանում, այն յերկրում, վորտեղ ամբողջ նոր դարաշրջանին հատուկ ընդհանուր հակասութեաններն իրենց առանձնապէս սուր եւ բուռն արտահայտութեանը դասն: Պետք ե հաշիւի առնել նմանապէս մեր կուսակցութեան ամենահարուստ փորձը, հիշել այն, ինչ վոր գրել ե այդ փորձի մասին ինքը Լենինը:

«Չախտութեան» մանկական հիվանդութեանը կոմունիզմի մեջ» իր աշխատութեան մեջ Լենինը գրում եւ, վոր «բոլշևիզմը տասնորէնամյա (1903—1917) դործնական պատմութեանն եւ անցել, վորը փորձի հարստութեան տեսակետից իրեն հալածարը չունի ամբողջ աշխարհում: Վորովհետեւ վոչ մի յերկրում այդ 15 տարւալ ընթացքում չեն տեսել ու ապրել նույնիսկ մոտավորապէս այնքան շատ բան հեղափոխական փորձի, շարժման դանապան ձեւերի, լեզու ու անլեզու, խաղաղ ու փոթորկալից, ընդհատակյա ու բացահայտ, խմբակային ու մասսայական, պատրամենական ու տեւորիստական ձեւերի փոփոխման արագութեան ու բազմաբնույթի իմաստով: Վոչ մի յերկրում ժամանակի այդքան կարճ հատկացում չի կենտրոնացվել ժամանակակից հասարակութեան բոլոր դասակարգերի պայքարի ձեւերի, յերանդների, մեթոդների այդպիսի հարստութեան...»²:

Այդ պայքարի մեջ Լենինը որում, հզօնում եր դիալեկտիկայի, դարդապետան դիալեկտիկական թերութիւնի ամենասուր դործիքը:

Յեթե նայենք դիալեկտիկայի լենինյան վորոշմանը, ապա հեշտութեամբ կարելի յե համոզվել, վոր դիալեկտիկան Լենինը բացատրում ե ամենից առաջ վորպէս դարդապետան ուսմունք, վորպիսի դարդապետը կատարվում ե միասնականի յերկատման ե հակադրութեանների փոխադարձաբար միմյանց անցնելու միջոցով:

«Կարճաոտ,—գրում ե Լենինը,—դիալեկտիկան կարելի յե վորոշել վորպէս հակադրութեանների միասնութեան ուսմունք: Դրանով ընդգրկված կլինի դիալեկտիկայի կորիզը...»²:

Նրա բոլոր վորոշումները միեւնոյն կետին են խփում: Յեւ

¹ Լենին, հ. XXV, էջ 175:

² Լենին, Փիլիսոփայական տեւորակներ, էջ 213:

այդ հասկանալի յե: Դիտելիտիկան, վորպես զարգացման թեո-
րիա, չի կարող ամենից առաջ հակադրությունների պայքարի
ուսումնը չլինել, վորովհետև ամեն մի զարգացման աղբյուրը հա-
կադրությունների պայքարն է: Չարգացումը, դրո՞ւմ եր Լենինը,
հակադրությունների «պայքարն» է: Առանց հակադրությունների
պայքարի չկա զարգացում:

Յերբ Լենինը դրո՞ւմ է զարգացման մասին և շարադրում է իր
դեխողությունները զարգացման յերկու կոնցեպցիաների մասին,
ապա նա մասնանշում է, վոր միակ իսկական, դիտական կոն-
ցեպցիան այն ըմբռնումն է, վորը բղխում է հակադրություննե-
րի միասնության ու պայքարի որենքից, միասնականի յերկատ-
ման և մեկ հակադրության մյուսին փոխվելուց:

Սակայն Լենինը չի սահմանափակվում այն փաստի սահմա-
նումով, թե ամեն մի զարգացում հակադրությունների պայքար
է: Լենինը դրա հետ միասին ընդլծում է զարգացման մի ուրիշ
հարեւորադույն առանձնահատկությունը: Յեթե զարգացումը հա-
կադրությունների պայքարն է, այն պայքարը, վորը վորոշ աստի-
ճանում առաջ է բերում հնի փոխարինումը նորով, ապա ամեն մի
զարգացման մեջ առանձնապես մեծ նշանակություն է ստանում
հինը նորի, մեկ հակադրությունը մյուսին փոխվելու մոմենտը:

Հակադրությունների մեկը մյուսին փոխվելու հարցը մեծ
տեղ է գրավում Լենինի՝ հակադրությունների միասնության ու
պայքարի որենքի վերաբերյալ ասույթների մեջ:

«Վոչ միայն հակադրությունների միասնություն—դրո՞ւմ է
Լենինը,—այլև յուրաքանչյուր վորոշման, հասկումից, գծի,
կողմի, վորակի անցումներ յուրաքանչյուր ուրիշ...»¹:

Յեթե ամեն ինչ զարգանում է, նշանակում է ամեն ինչ մի
բանից մյուսին է փոխվում:

«Անցումներ», «փոխադարձ անցումներ», «յերանգներ»—ահա
ինչն է ընդլծում Լենինը, յերբ հակադրությունների միասնության
որենքի մասին է խոսում: Չկա և չի կարող լինել զարգացում
առանց հակադրությունների՝ մեկը մյուսին փոխվելու: Այդ պատ-
ճառով ել Լենինն ասում է, վոր զարգացումը վոչ միայն հակա-
դրությունների պայքարն է, այլև նրանց փոխվելը մեկը մյուսին:

Լենինյան այդ դրույթի լույսի տակ հեղափոխական պրակ-
տիկայի համար մեծագույն նշանակություն է ստանում հակա-
դրությունների՝ մեկը մյուսին փոխվելու ձևը միշտ գտնելու, վո-

րոնելու վարպետությունը: Լենինն ասում է, թե շատ կարևոր է
տեսնել ու հասկանալ, վոր այս կամ այն պրոցեսը հակադրու-
թյունների միասնություն է կազմում: Առանց դրա չի կարելի
ճիշտ կերպով հասկանալ իրականության բարդ պայմանները:
Բայց այդ քիչ է: Իսկական պրոլետարական հեղափոխականը,
իսկական դիալեկտիկը միայն նա յե, ով վարդանում է գտնել
հնից նորին անցնելու կոնկրետ ձևը, ով չի սահմանափակվում
հնի և նորի միջև յեղած հակասությունը պնդելով, այլ իր բո-
լոր ուժերը կենտրոնացնում է, վորպեսզի վորոշի մեկի մյուսին
փոխվելու՝ հեղափոխության համար ամենանեֆեկտավոր ու շա-
հալիտ ձևը: Հենց այս է կենդանի կյանքի իսկական դիալեկտի-
կական վերլուծության դիտավոր դժվարությունը:

Հիշեցեք «Վոսկու նշանակությունն այժմ և սոցիալիզմի լիա-
կատար հաղթությունից հետո» լենինյան հոդվածը: Այդ հոդվա-
ծում Լենինը դրո՞ւմ էր անցման այն նոր ձևերի մասին, վորոնք
անհրաժեշտ դարձան ռադիկալ կոմունիզմի շրջանից հետո: Լե-
նինը ցույց տվեց, վոր միայն նոր տնտեսական քաղաքականու-
թյունը կարող է վորոշ պայմաններում լինել կապիտալիզմից սո-
ցիալիզմին անցնելու ապահովող միակ քաղաքականությունը:
Վերլուծելով այն, ինչ վոր հեղափոխությունը կատարել էր նե-
պը մտցնելու մոմենտին, Լենինը դիտում է.

«Յերբ ամենադիտավորը չի ավարտված հիմնականում, պետք
է ամբողջ ուշադրությունը դրա վրա դարձնել: Յե՛վ այստեղ դժ-
վարությունն անցման ձևն է»¹:

Հայտնի յե, վոր այն ժամանակ կուսակցության մեջ ու կու-
սակցությունից դուրս քիչ մարդիկ չկային, վորոնք չեյին հավա-
տում նոր տնտեսական քաղաքականությանը, ովքեր հեղափոխու-
թյան դիրքերը հանձնելու մասին, հեղափոխական ուղին ունեֆորմիս-
տական ուղիով փոխարինելու մասին եյին ազդողակում: Բողձելիկնե-
րի կուսակցությունն արհամարհանքով ալիյեց զեն չարտեց այդ ամ-
բողջ «քննադատությունը», վորի հիմքը մանր-բուրժուական
«ոեփուրցիոնիզմն» էր: Բայց հարկավոր էր Լենինի հանճարը,
վորպեսզի նոր տնտեսական քաղաքականության մեջ բացահայ-
տեր սոցիալիզմին անցնելու միակ ձևը, նոր, սոցիալիստական
հասարակակարգի հաղթության միակ ուղին:

Հետևապես, բավական չէ տեսնել հակասությունը, որինակ,
կապիտալիզմի ու սոցիալիզմի միջև յեղած հակասությունը, քիչ

¹ Լենին, Փիլիսոփայական տեսարաններ, էջ 213:

¹ Լենին, Կ. XXVII, էջ 82:

Միաժամանակ Լենինն իր սյաքներն ուղղում է նրանց դեմ, ովքեր դադարաւորներն դիտելիւթիկական ճկունութիւնը վեր են ածում եկլեկտիկայի և սոփեստութեան, ովքեր այն հիման վրա, թե ամեն մի յերեւոյթ կարող և վորոշ պայմաններում փոխվել իր հակադրութեան, ջնջում են հակադրութեաններն միջև յեղած ամեն մի սահման:

Իր հոգովածներէց մեկում Լենինը կանգ է առնում այսպիսի սոփեստութեան մի որինակի վրա: Հանդես գալով Ռոզա Լուքսեմբուրգի դեմ, վորը ժխտում էր աղբային-աղատագրական պատերազմներն հնարավորութեանը և այն տեսակեան էր պաշտպանում, թե այդ ետրոսայում ամեն մի աղբային պատերազմ անխուսափելիորեն պետք է վերածվի իմպերիալիստականի, Լենինը ցույց տվեց, վոր հակադրութեաններն այդպիսի «ճկունութեանը», այդպիսի նույնացումը համարար է սոփեստութեան:

«Հասկանալի չէ,—դրում է Լենինը,—մարքսիստական դիալեկտիկայի հիմնական դրույթն այն է, վոր բնութեան և հասարակութեան մեջ բոլոր սահմանները պայմանական են ու շարժուն, վոր չկա վոչ մի յերեւոյթ, վորը չկարողանար վորոշ պայմաններում իր հակադրութեանը փոխվել: Աղբային պատերազմը կարող է իմպերիալիստական պատերազմի փոխվել և ընդհակառակը»¹:

Լենինն որինակ է բերում Թրանսական հեղափոխութեան պատերազմները, վորոնք աղբային պատերազմներ էին: Բայց յերը նապոլեոնն ստեղծեց այն կայսրութեանը, վորն ստրկացրեց մի շարք աղբային պետութեաններն, այդ պատերազմները դարձան իմպերիալիստական պատերազմներ: Սակայն արդեօք այդ հիման վրա թույլատրելի՞ չէ ջնջել հակադրութեանն իմպերիալիստական և աղբային պատերազմի միջև: Արդեօք թույլատրելի՞ չէ այն հիման վրա, վոր իմպերիալիզմի ետրոսայում աղբային պատերազմը կարող է փոխվել իմպերիալիստական պատերազմի, նույնացնել այդ բոլորովին տարբեր պատերազմները:

Լենինը խիստ կերպով դեմ է դուրս գալիս այդպիսի «դիալեկտիկային»:

Վերջին շրջանի պատմական փորձը ցույց է տալիս, թե վորքան իրավացի չէր Լենինը: Իսպանական և չինական ժողովուրդների աղբային-աղատագրական պայքարը բավական ցայտուն ու պերճաւոր փաստ է հերքելու համար այն դռնհիւ թեորիան, թե

աղբային-աղատագրական պատերազմներն անհնարին են իմպերիալիզմի ժամանակ:

«Միայն սոփեստը,—դրում է Լենինը,—կարող էր ջնջել իմպերիալիստական ու աղբային պատերազմի տարբերութեանն այն հիման վրա, թե մեկը կարող է մշուսին փոխվել»²:

Հակադրութեաններն միասնութեան և պայքարի որենքը իմպերիստական նկատմամբ կիրառելիս նշանակում է մեր դադարաւորների մեծագույն ճկունութեան, այսպիսի ճկունութեան, վորը, ինչպես Լենինն է ասում, հասնում է հակադրութեաններն նույնութեան: Բայց դիալեկտիկայի և սոփեստութեան, այսինքն՝ հակադրութեաններն խաղի տարբերութեանն այն է, վոր դիալեկտիկն այդ ճկունութեանը կիրառում է որչեպիւրեն, իսկ սոփեստը—սուբյեկտիւորեն: Դիալեկտիկական դադարաւորների ճկունութեանն որչեպիւր աշխարհի դարդացման արտացոլումն է: Սոփեստի և եկլեկտիկի ճկունութեանը սուբյեկտիւ կամայականութեան վրա չէ հիմնված:

«Սուբյեկտիւորեն կիրառված ճկունութեանը,—եկլեկտիկայի և սոփեստութեան,—դրում է Լենինը: Որչեպիւրեն կիրառված ճկունութեանը, այսինքն՝ նյութական պրոցեսի բազմակողմանիութեանն ու նրա միասնութեանն արտացոլող ճկունութեանը դիալեկտիկա չէ, տիեզերքի համախոսական դարդացման ճիշտ արտացոլումն է»³:

Հակադրութեաններն միասնութեան ու պայքարի որենքի վերաբերյալ Լենինի՝ այստեղ բերված բոլոր մտքերն առաջնակարգ նշանակութեան ունեն հանուն կոմունիզմի մղվող դորձնական պայքարի համար, բանտոր դատակարգի և նրա կուսակցութեան տակտիկայի համար:

Մերկացնելով II Ինտերնացիոնալի ուղորտունիզմը, Լենինը միշտ ասում էր, վոր այդ Ինտերնացիոնալի բոլոր առաջնորդների դժբախտութեանն այն է, ի միջի այլոց, վոր բոլորովին բացակայում է ճկունութեանը նրանց տակտիկայի մեջ, քարացած, միակողմանի չէ նրանց տակտիկան:

«Ձախտութեան» մանկական հիւանդութեանը կոմունիզմի մեջ՝ դրքում Լենինը, հանդես գալով կոմունիստական կուսակցութեաններում յեղած «ձախ» աղանդաւորների դեմ, կոմունիստներ-

¹ Լենին, հ. XIX, էջ 181:

² Լենին, հ. XIX, էջ 181:

³ Լենին, Փիլիսոփայական տեսակներ, էջ 110:

ըին իսկապես հեղափոխական ղեկավարիկական տակտիկայի փայ-
լուն դասեր առնեց:

Լենինն իր հեղափոխական կրթությունը ամբողջ ուժով
դուրս ե գալիս նրանց դեմ, ովքեր պատմություն ուղին սրտակե-
րացնում են առանց հակասությունների, առանց զիջումների,
նահանջների:

Լենինը ծաղրում եր այդպիսի «հեղափոխականներին», վո-
րոնց համար հեղափոխությունը պատկերանում ե մանկական հե-
տեյալ ծաղրանկարի ձևով. «Յերեւի, մեկ տեղում կշարվի մեկ
գործ և կասի—«մենք սոցիալիզմի կողմնակից ենք», իսկ մի ուրիշ
տեղում մի այլ գործ կասի—«մենք իմպերիալիզմի կողմնակից
ենք», և այդ կլինի սոցիալական հեղափոխություն»¹

«Ով սպասում ե «զուտ» սոցիալական հեղափոխության, —
գրում եր Լենինը, —նա յերբեք չի տեսնի այդ հեղափոխությունը:
Նա խոսքով հեղափոխական ե, վոր չի հասկանում իսկական հե-
ղափոխությունը»²:

«Չախություն» մանկական հիվանդությունը կոմունիզմի
մեջ» գրքում Լենինը դուրս ե գալիս այդպիսի «զուտ հեղափոխա-
կանների» դեմ:

Այդ հեղափոխականները, վոր շատ «ձախ» են խոսքով,
գործնականում բանվոր դասակարգի շատ վստա առաջնորդներ են
դուրս գալիս:

Նրանք տեսնում են միայն մեկ հակադրություն—բուրժուա-
զիայի և պրոլետարիատի միջև, իմպերիալիզմի և սոցիալիզմի
միջև: Հակասությունների ամբողջ բարդությունը դասակարգե-
րի միջև, զանազան խմբերի ու շերտերի միջև առանձին դասա-
կարգերի ներսում, բուրժուազիայի և մանր բուրժուազիայի միջև
և այլն, նրանք կոծկում և հանգեցնում են մեկ ուղղադիժ Փոր-
ժուլայի սոցիալիզմի ու իմպերիալիզմի միջև յեղած հակասու-
թյան մասին: Այստեղից այդպիսի «հեղափոխականների» մոտ
բղխում ե պրոլետարիատի և կոմունիստական կուսակցության
կողմից այդ հակասությունների վորեւ ոգտագործման բացար-
ձակ ժխտումը, կոմպրոմիսների, ուրիշ կուսակցությունների հետ
ժամանակավոր համաձայնությունների, խուսաճալիքու, ռեակ-
ցիոն պրոֆիտություններին մասնակցելու թույլատրելիության
ժխտումը և այլն:

¹ Լենին, Հ. XIX, էջ 269:

² Նույն տեղում:

Դասակարգային պայքարի մեջ հակասությունների իրական
ու բարդ ղեկավարիկական չորմունդները, այդ պատճառով, ամենեւին
չեն կարողանում գործնականում հակադրությունները միացնել
հոգուտ բանվոր դասակարգի, վերջնական նպատակին հասնելու
համար:

Իր ճառերից մեկում Լենինն ասում եր.

«Բայց մենք ելի՛ մի քիչ սովորել ենք մարքսիզմը, սովորել
ենք, թե ինչպես և յերբ կարելի յե և պետք և միացնել հակա-
դրությունները, իսկ վոր գլխավորն ե—մեր հեղափոխության մեջ
յերեք ու կես տարվա մեջ մենք գործնականորեն շատ անգամ
ենք միացրել հակադրությունները»:

Դրան Լենինն ավելացնում ե, վոր կարելի յե հակադրու-
թյուններն այնպես միացնել, «վոր ստացվի կակոֆոնիա, բայց
կարելի յե նաե այնպես՝ վոր ստացվի սիմֆոնիա»¹:

Մեր բուլշևիկյան կուսակցության պատմությունը լիքն ե հա-
կադրությունների ամենաեֆեկտավոր միացման որինակներով:
Ի՛նչ վայնասուն բարձրացրին «ձախերը», յերբ կուսակցությունը
մոցնում եր նեպը, ինչքա՛ն ադմուկ յեղավ նրանց կողմից այնպի-
սի «անմիանալի» հակադրությունները միացնելու առթիվ, ինչ-
պես կոմունիզմը և առետուրը: Բայց, ինչպես հայտնի յե, կու-
սակցությունը գործնականում միացնում եր այդ հակասու-
թյունները, և այդ միացումից միայն շահեց բանվոր դասակարգը, մի-
այն շահեց աշխատավոր դյուղացիությունը:

Ամբողջ բանն այն ե, վոր հակադրությունների ամեն մի
միացում որյեկտիվ հանգամանքներն են թեւադրում, այդ միա-
ցումը բղխում ե դասակարգային ուժերի որյեկտիվ տեղադա-
շումից և կապված ե հասարակության քարդացման ամենախորը
հակասությունների հետ:

Լենինը ցույց ե տալիս, թե վորն և դասակարգային պայքա-
րի այն որյեկտիվ իրադրությունը, վորոնք են այն որյեկտիվ
հակասությունները, վորից չի կարող և իրավունք չունի անջատ-
վելու և վոչ մի դիտակից մարքսիստ:

«Կապիտալիզմը, —գրում ե նա, —կապիտալիզմ չեր լինի, յե-
թե վոր «զուտ» պրոլետարիատը չըջապատված չլիներ չափա-
զանց խոյտարդետ անցումային տիպերի մասսայով պրոլետա-
րից դեպի կիտապրոլետարը... կիտապրոլետարից դեպի մանր
դյուղացին (և մանր արհեստավորը, տնայնագործը, առհասարակ

¹ Լենին, Հ. XXVI, էջ 69, 70:

մանր անտեսանքը), մանր գյուղացուց զեպի միջակ գյուղացին և այլն.—յեթե վոր հենց իր՝ պրոլետարիատի ներսում չլինելին բաժանումներ ալելի կամ պակաս դարգացած խավերի, հայրենակցական, արհեստակցական, յերբեմն կրոնական և այլ բաժանումներ»¹:

Ժխտել դործնականում հակասությունների ողտադործումը, ողտադործումը կիպ մինչև հակադիր դասակարգերի, կուսակցությունների, խմբերի հետ ժամանակավոր բռնկներ, դաշինքներ կնքելը, յեթե հանդամանքներն են թեկադրում այդ,—նշանակում է իրեն դատապարտել մեկուսացած դրության, նշանակում է աղանդափորական քաղաքականություն քարոզել:

Խնդիրն այն է, վոր այդ զեպըում չկորցնենք պրոլետարական դժի ինքնուրույնությունը, վոր կոմպրոմիսներն ու համաձայնությունները ծառայեն պրոլետարական գիտակցության ընդհանուր մակարդակի բարձրացմանը, վոր նրանք ստորադասվեն մեկ նպատակի—հեղափոխական պրոլետարիատի պայքարին ու հաղթությանը:

Այդ միայն մեկ որինակն է դիալեկտիկայի լենինյան կիրառման կոմունիստական կուսակցության տակտիկայի նկատմամբ, բայց այդ որինակն էլ է ցույց տալիս, թե իրականությանը մոտենալիս ինչքան անսահման յերանգներ է պարունակում դիալեկտիկական մեթոդը, ինչ ահագին զեր է խաղում նա պրոլետարիատի դործնական պայքարում:

Հեղափոխական դիալեկտիկան և հեղափոխության ստրատեգիական, տակտիկական ու այլ հարցերի լուծումը պրոլետարիատի մեծ առաջնորդների—Մարքսի, Ենգելսի, Լենինի, Ստալինի յերկերում չաղկապված, միացած են, մեկ անխզելի ափողջություն են ներկայացնում:

Ընկեր Ստալինի աշխատությունները, ինչպես և Լենինի աշխատությունները, դիալեկտիկայի ստեղծագործական կիրառման, դիալեկտիկական մեթոդի հետադա մշակման ցայտուն որինակ են ծառայում:

Հատկապես շատ բան են տալիս ընկեր Ստալինի աշխատությունները մատերիալիստական դիալեկտիկայի կարևորագույն որենքը—հակադրությունների միասնության ու պայքարի որենքը հասկանալու համար:

Ընկեր Ստալինը տվել է այդ որենքի կլասիկ վերոշումը:

Հակասությունների պայքարի՝ վորպես հնի և նորի, վորպես մահացողի և ծնվողի, հնացողի ու դարգացողի միջև տեղի ունեցող պայքարի իր բնութագրման մեջ ընկեր Ստալինն այդ կարևորագույն հարցը լուսաբանեց նոր ձևով, հակասությունների լենինյան թեորիան դարգացրեց, վորպես մի որենք, վորը բանալի յե տալիս հասկանալու համար հնի վոչնչացումը և նորի առաջացումը:

Դեռ իր այնպիսի աշխատություններում, ինչպես «Անարխիզմ թե սոցիալիզմ», ընկեր Ստալինն ընդգծում էր որենքի այդ կողմը:

«Ասում են, վոր կյանքն անընդհատ աճումն ու դարգացումն է, և այդ ճիշտ է. հասարակական կյանքն ինչ—վոր անփոփոխ, քաղաքացած բան է, նա յերբեք կանգ չի առնում մեկ մակարդակի վրա—նա մշտական շարժման մեջ է, քաղքայման—ստեղծման մեջ է: Չուր էր ասում Մարքսը, թե «հավիտենական շարժում, հավիտենական քայքայում—ստեղծում»—ահա կյանքի ելությունը: Հենց այդ պատճառով էլ կյանքում միշտ գոյություն ունի նորը և հինը, աճողն ու մահացողը, հեղափոխությունը և ռեակցիան—կյանքում անպայման վորեւ բան մեռնում է և միաժամանակ անպայման վորեւ բան ծնվում է»²:

Պայքար հնի և նորի, մեռնողի և ծնվողի միջև—ահա հակադրությունների պայքարի արժատական, գլխավոր բովանդակությունը:

Հակադրությունների դիալեկտիկական որենքի ստալինյան մշակման բնութագրության համար առանձնապես արժեքավոր են ընկեր Ստալինի այն աշխատությունները, վորոնք վերաբերում են սոցիալիզմի կոոուցման տարիներին, անցման շրջանին, վորոնք վերլուծում են անցման շրջանի հակասությունները: Ինքը՝ անցման շրջանը մի հակասություն է, վորովհետև նա կապիտալիզմից սոցիալիզմին անցնելու շրջան է: Ուստի այդ շրջանում յեղած հակասությունների դիալեկտիկական անալիզը, կոնկրետ հակասություններն իմանալն ահագին նշանակություն ունի:

Չի կարող տարակուսանք լինել, վոր բոլշևիկների կուսակցությունը, ամբողջ խորհրդային ժողովուրդը չեն կարողանա-

¹ Մեջբերումը կատարվում է ըստ Լ. Բերխայի գրքի—К вопросу об истории большевистских организаций в Закавказье, № 115, 1938 թ.:

լու հաղթել և սոցիալիզմ կառուցել, յեթե նրանք ղինված չլինեն-
յին անցման շրջանի հակասությունների պարզ լմբոնողությամբ։
Ստալինն եր այն մարդը, վորն իր ստեղծագործական հանձարի
լույսով լուսավորեց հաղթության ուղին, վորը մատնանչեց այդ
շրջանի ամենաբարդ հակասությունների հաղթահարման միջոց-
ները։

Մեր կուսակցությունն ստիպված յեղավ անողոք պայքար
մղելու աջ և մյուս սպորտունիստների դեմ, վորոնք պաշտպա-
նում եյին դասակարգային պայքարի մարելու «թերթին», ու-
րեր կոծկում եյին սոցիալիզմի կառուցման հակասությունները։

Ոպորտունիզմի դեմ ուղղված և ՍՍՀՄ միջազգային ու ներ-
քին պայմանների վերլուծությանը նվիրված իր բոլոր աշխատու-
թյուններում ընկեր Ստալինն այն միտքն է անցկացնում, վոր հնի
և նորի, հնացողի ու առաջացողի միջև մղվող պայքարը մեր
գարգացման հիմքն է։

Թույլ տվեք բերել մի շատ ցայտուն օրինակ՝ կուսակցու-
թյան XV համագումարում ընկեր Ստալինի արած զեկուցումից,
վորպիսի օրինակներ ցույց կտա ընկեր Ստալինի ընդհանուր մո-
տեցումը սոցիալիզմի կառուցման հարցերին։

«... Մեր զարգացումը, — ասում եր ընկեր Ստալինը, — չի ըն-
թանում սահուն, սովորական վերելքի կարգով։ Վ՛ո՛չ, ընկերներ,
մենք ունենք դասակարգեր, մենք ունենք հակասություններ յերկ-
րի ներսում, մենք ունենք անցյալ, մենք ունենք ներկա և ապա-
գա, մենք ունենք հակասություններ նրանց միջև, և մենք չենք
կարող առաջ շարժվել կյանքի ալիքների վրա սահունորեն որոր-
վելու կարգով։ Մեր առաջնագագությունն ընթանում է հակա-
սությունների պայքարի կարգով, հակասությունների զարգացման
կարգով, այդ հակասությունների հաղթահարման կարգով, այդ
հակասությունները բացահայտելու և վերացնելու կարգով։ Մենք
յերբեք չենք կարողանա, քանի գեռ կան դասակարգերը, այնպիսի
կացության մեջ լինել, յերբ կկարողանանք ասել. կ'է՛հ, փա՛ռք
աստծու, այժմ ամեն բան լավ է։ Յերբեք այդպիսի բան չի լինի
մեզանում, ընկերներ։ Մեզանում միշտ վորեւե բան մեռնում է
կյանքում։ Բայց այն, ինչ վոր մեռնում է, չի ուզում հենց այն-
պես մեռնել, այլ պայքարում է իր գոյության համար, պաշտ-
պանում է իր՝ բանից արծած՝ գործը։ Միշտ մեզանում վորեւե
նոր բան է ծնվում կյանքում։ Բայց այն, ինչ ծնվում է, հենց
այնպես չի ծնվում, այլ ճշում, աղմկում է, պաշտպանում է դո-

յության իր իրավունքը։ Պայքար հնի և նորի միջև, մեռնողի և
ծնվողի միջև, — ասա մեր զարգացման հիմքը»¹։

Այդ խոսքերը վայելուն կերպով դրսևորում են ամենազգա-
վորը, ամենաեղանակաբան անցման շրջանի զարգացման մեջ։ Այստեղ
ընկեր Ստալինը ցույց է տալիս հակասությունների ընդհանուր
հիմքն անցման շրջանում։ Այդ ընդհանուր հիմքը հակամարտ դա-
սակարգերի գոյությունն է յերկրի ներսում — սպորտարիատի և
աշխատավոր դուրդացիության դասակարգերինը, մի կողմից, և
բուրժուազիայի դասակարգինը, մյուս կողմից. հետո սպորտու-
թյունը սպորտարիատի և մանր-ապրանքային դուրդացիության
միջև։ Հետևապես, հակասություններն որչեկտիվ սոցիալական
հիմք ունեն։ Դրանք պետք է տեսնել դրանք հաղթահարելու և
առաջ շարժվելու համար։

Կապիտալիզմից սոցիալիզմին անցնելու շրջանում յեղած հա-
կասական զարգացման ընդհանուր բնույթը սահմանելով, ընկեր
Ստալինն իր մի շարք աշխատություններում ցույց է տալիս, թե
վորոնք են կոնկրետ հակասությունները։ Նա վորոշում է այդ հա-
կասությունների մի ամբողջ խումբ։

Ամենից առաջ ընկեր Ստալինը ցույց է տալիս հենց կուսակ-
ցության զարգացման հակասական բնույթը։ Յերբ պայքար է տե-
ղի ունենում դասակարգերի միջև, յերբ յերկրում գոյություն
ունեն թշնամի դասակարգեր, այն ժամանակ յայդ դասակարգերի
միջև տեղի ունեցող պայքարը չի կարող չանդարդառնալ իր խի՛-
կուսակցության զարգացման վրա։ Հակամարտ դասակարգերի
գոյության պայմաններում կուսակցության զարգացման որևէք
բուլեկից և ոպորտունիզմի միջև յեղած հակասությունների
հայտնաբերումն ու հաղթահարումն է, անողոք պայքարն ընդդեմ
բուրժուազիայի գործակալների կուսակցության մեջ։

Կոմինտերնի Գործադիր Կոմիտեյի VII պլենումում ընկեր
Ստալինը հստակորեն ձևակերպեց այդ հակասությունը։ Համա-
ռոտակի քննության առնելով կուսակցության պատմության
հիմնական ետադները, նա հետևյալ հետևությունն արեց.

«Յե՛տե վերջները մեր կուսակցության պատմությունը նրա
սաղմնավորման մոմենտից... նրա հետագա ետադները կիս
մինչև մեր ժամանակը, առա կարելի չէ առանց չափադանցության
ասել, վոր մեր կուսակցության պատմությունն այդ կուսակցու-
թյան ներսում յեղած հակասությունների պայքարի պատմու-

¹ Համգ(բ)Կ XV համագումարը, Սղադր. հաշվետվություն, էջ 60, 1986 թ.։

թյուն է, այդ հակասությունները հաղթահարելու և մեր կուսակցությունն այդ հակասությունների հաղթահարման հիմքի վրա աստիճանաբար ամրացնելու պտտմություն»¹։

Մի այլ տեղում ընկեր Ստալինն անալոգիա յե անցկացնում կուսակցության և կենդանի որդանիլմի միջև։ Նա ասում է, վոր կուսակցությունն էլ մի կենդանի որդանիլմ է, վոր նրա մեջ վորոշ բնիշներ մեռնում են, իսկ մյուսները ծնվում են։ Կուսակցության, ինչպես և ամեն մի կենդանի որդանիլմի մեջ նյութերի փոխանակություն է կատարվում—հինը դուրս է ընկնում և մեռնում է, նորը, աճողն ապրում ու զարգանում է։

Ընկեր Ստալինը ցույց է տալիս այնուհետև, վոր այդ հակասությունները պատահական չեն, վոր ամեն մի մեծ հեղափոխական կուսակցություն զարգանում է հակասությունների միջոցով, դրանք հայտարարելու և հաղթահարելու միջոցով։ Նա այս առթիվ բերում է Ենգելսի խոսքերն այն մասին, վոր մեծ յերկրի ամեն մի բանավորական կուսակցություն կարող է զարգանալ միայն ներքին պայքարի մեջ, դիալեկտիկական զարգացման որենքներին լիովին համապատասխան կերպով։ Ենգելսն ասում է, վոր դերմանական սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցությունը զարձակ այն, ինչ վոր նա է, այդենախականների և լաստալականների պայքարում, վորտեղ հենց ինքը՝ բաղնումը գլխավոր դերն եր կատարում։

Ընկեր Ստալինը ցույց է տալիս, վոր այդ հակասությունների աղբյուրը բուրժուական իդեոլոգիայի աղեղնությունն եր կուսակցության ամենից ավելի քիչ կայուն ու քաղաքականապես կոփված տարրերի վրա, պրոլետարիատի անմիատեսակությունը, մանր-բուրժուական տարրերի աղեղնությունը պրոլետարիատի վրա և այլն։

Մեր կուսակցությունը չեր կարող բուլճարիկյան մեծ կուսակցություն դառնալ, յեթե վոր նա քողարկեր հակասությունները, յեթե վոր նա ամենաանխնա պայքար չմղեր ոպորտունիլմի դեմ, արոցիկիլմի դեմ, բուխարինչինայի և մենչիկիլմի մյուս ձևերի արոցիկիլմի դեմ, վորը մեր ժամանակ դարձել է բուրժուական հակահեղափոխության ամենաուեակցիոն տարատեսակը։

Շահագործող դասակարգերի վերացումը, մանր-ապրանքային գյուղացիության սոցիալիստական վերափոխումը, սոցիալիզմի

հաղթությունը մեր յերկրում վոչնչացրին հողը կուսակցության մեջ այժմ այդպիսի հակասություններ ծաղելու համար։ Մեր բուլճարիկյան կուսակցությունն այժմ, սոցիալիստական հասարակության կառուցումն ալարտելու և սոցիալիզմից աստիճանաբար կոմունիզմին անցնելու շրջանում, միասնական ու միաձուլ է, ինչպես յերբեք։ Յեւ այդ միաձուլության հիմքը շահագործող դասակարգերի վոչնչացումն է ԽՍՀՄ մեջ, սոցիալիզմի կառուցումն է։

Այնուհետև ընկեր Ստալինը ցույց է տալիս, վոր կաշիտալիզմից սոցիալիզմին անցնելու շրջանում գոյություն ունեն այնպիսի հակասություններ, ինչպես բանվոր դասակարգի և մանր-ապրանքային գյուղացիության միջև յեղած վորոշ հակասությունները։

1925 թվականին արած «Ռկ(բ)» XIV կոնֆերենցիայի աշխատանքների արդյունքների առթիվ» իր գեկուցման մեջ ընկեր Ստալինն ասում եր․

«Յերկու հիմնական դասակարգեր են կանդնած մեր առաջադրուեարների դասակարգը և մասնավոր սեփականատերերի, այսինքն՝ գյուղացիության դասակարգը։ Այստեղից հակասությունների անխուսափելիությունը նրանց միջև։ Ամբողջ հարցն այն է, թե կարող ենք արդյոք մենք մեր սեփական ուժերով հաղթահարել այդ հակասությունները, վորոնք գոյություն ունեն պրոլետարիատի ու գյուղացիության միջև։ Յերբ ասում են՝ կարելի՞ յե արդյոք սոցիալիզմ կառուցել մեր սեփական ուժերով,— ասպա դրանով ուզում են ասել՝ արդյոք հաղթահարելի՞ յեն պրոլետարիատի և գյուղացիության միջև մեր յերկրում գոյություն ունեցող հակասությունները, թե՞ անհաղթահարելի յեն»։

Ինչպես տեսնում եք, ընկեր Ստալինը լենինի հետ միասին դանում ելին, վոր այն շրջանում, յերբ գյուղացիությունը շարունակում եր իր մանր-ապրանքային տնտեսությունը վարել, ԽՍՀՄ մեջ սոցիալիզմ կառուցելու հիմնական հարցը պրոլետարիատի ու գյուղացիության միջև գոյություն ունեցող հակասությունների հաղթահարումն եր։

Պրոլետարիատի և գյուղացիության միջև յեղած հակասությունների հարցի առթիվ մեր կուսակցությունն ստիպված յեղավ պայքար մղել այն աջ ու «ձախ» ոպորտունիստների դեմ, վորոնք նրան հակալենինյան ուղին ելին մղում։

Թե՛ աջերը և թե՛ «ձախերը», յուրաքանչյուրն իր ձևով,

¹ Լենին և Ստալին, Сборник произведений к изучению истории ВКП(б), т. III, 42 145։

սքողում եյին գյուղացիութեանը հատուկ հակասութեանները։ Աջերը դեմադրողիարար գյուղացիութեանը վերցնում եյին միայն վորպես աշխատավորներ, անտեսելով գյուղացու յերկրորդ կողմը—նրա սեփականատիրական ձգտումները, նրա մանր-բութուհան բնութեանը։ Միաժամանակ նրանք չփութում եյին աշխատավոր գյուղացիութեանը կուլակութեան հետ, քարոզելով կուլակութեան՝ խաղաղ ճանապարհով սոցիալիզմի մեջ ներածելու—հակահեղափոխական թեորթան։ Պարզ ե, վոր իր խի՛ աշխատավոր գյուղացիութեան ներսում գոյութեան ունեցող հակասութեանները, այսինքն՝ նրա սեփականատիրական տենդենցների, և նրա՝ վորպես աշխատավորների դասակարգի դրութեան միջև յեղած հակասութեանները այդ կոծկումը, հակասութեանների քողարկումն այդ գյուղացիութեան և գյուղական բութութեամբայի միջև—այդ ամենը մի նպատակ ունի—ճանապարհ մաքրել կապիտալիզմի համար, նրա սեփականատիրական համար։

«Ձախ» ուղորդունիստները, ընդհակառակը, ամբողջովին անտեսում եյին գյուղացիութեանը վորպես աշխատավորների դասակարգ, վորն ընդհանուր շահեր ունի պրոլետարիատի հետ սոցիալիզմի կառուցման արժատական հարցերում, շահեր, վորոնք բանվորների ու գյուղացիների անխղիչ դաշինքի հիմքն են։ Նրանք աշխատավոր գյուղացիներին չփութում եյին կուլակների հետ և բանն այնպես եյին պատկերացնում, թե գյուղացիութեանը—այդ մի հակահեղափոխական դասակարգ ե, վորի դեմ պրոլետարիատը պետք ե պայքարի իր պետական ապարատի բոլոր ուժերով։

Պարզ ե, վոր գյուղացիութեան մեջ յեղած հակասութեանների այդպիսի քողարկումը նաեւ միայն մեկ իմաստ ունի՝ գծուցենել բանվորներին գյուղացիութեան հետ, խախտել բանվոր դասակարգի դաշինքը գյուղացիութեան հետ և ճանապարհ մաքրել կապիտալիզմի սեփականատիրական համար մեր յերկրում։

Մեր բոլշևիկյան կուսակցութեանը, լուծելով հեղափոխութեան այդ կարեւորագոյն հարցը, միշտ ղեկավարվել ե Լենինի և Ստալինի հեղափոխական թեորթալով։ Լենինը և Ստալինը սովորեցնում եյին ղիալեկտիկական մոտեցում ունենալ ղեպի գյուղացիութեանը՝ վորպես մի դասակարգ, վորը հենց իր սոցիալական դրութեամբ հակասութեանների միասնութեան ե կազմում։

Մանր-ապրանքային գյուղացիութեանը կապիտալիզմի և կապիտալիզմից սոցիալիզմին անցնելու շրջանի պայմաններում իր

մեջ յերկու տեսակ տենդենցներ, ձգտումներ ե պարունակում։ Մի կողմից՝ այդ մանր սեփականատերերի դասակարգն ե, նրա մանր-ապրանքային անտեսութեանը բաղա յե ծառայում կապիտալիզմի առաջացման ու դարգացման համար։ մյուս կողմից՝ այդ աշխատավորների, մշակների դասակարգն ե, վորն ընդհանուր շահեր ունի պրոլետարիատի հետ և կենսապես շահադրդոված ե կապիտալիզմի վոլնչացմամբ։ Յեւ այդ տեսակետից գյուղացիութեան աշխատավոր մասսաները պրոլետարական հեղափոխութեան մեծագոյն ուղեւորն են, բանվոր դասակարգի դաշնակիցը բութութեամբային տապալելու և սոցիալիստական հասարակութեան կառուցելու դործում։

Լենինը և Ստալինը պահանջում եյին այդ պատճառով հասկանալ պրոլետարիատի և գյուղացիութեան միջև յեղած թե՛ հակասութեանները և թե՛ ընդհանուր շահերը։ Նրանց ընդհանուր շահերը ծածկում են հակասութեանները, ցույց են տալիս սոցիալիզմի ընդհանուր ուղին։

Հենց դրանով ել ղեկավարվում եր կուսակցութեան իր քաղաքականութեան մեջ գյուղացիութեան նկատմամբ։ Ընկեր Ստալինը, հենվելով Լենինյան կոոպերատիվ պլանի վրա, մատնանշեց պրոլետարիատի ու գյուղացիութեան միջև յեղած հակասութեանները հաղթահարելու ուղին։ Այդ ճանապարհը յերկրի ինդուստրացումն եր, գյուղատնտեսութեան տեխնիկական լայն բազա ստեղծելը, կուլակութեան՝ վորպես դասակարգի վերացումը համատարած կոլեկտիվացման հիմքի վրա։ Յեւ այդ ուղու վրա կուսակցութեանը, բանվոր դասակարգը մեծ հաղթութեան տարան։

Բայց պարզ ե, վոր առանց գյուղացիութեան դասակարգի հակասական բնույթի ճիշտ, ղիալեկտիկական ըմբռնման, այն ըմբռնման, վոր Լենինն ու Ստալինը տվին, այդ հաղթութեանը չէր լինի։

Ընկեր Ստալինն այնուհետեւ ցույց ե տալիս այն հակասութեանները, վորոնք գոյութեան ունեն անցման շրջանում պրոլետարիատի և գյուղացիութեան միջև, մեկ կողմից, և բութութեան դասակարգերի, այդ դասակարգերի մնացորդների միջև—մյուս կողմից։

Ընկեր Ստալինն ընդդոմ ե այդ հակասութեանների անտա-գոնիստական, թշնամական բնույթը։ Նա անխնա կերպով մերկացնում եր նրանց, ովքեր քողարկում եյին դասակարգային

պայքարը, ուղեր չեյին տեսնում և չեյին ուղում տեսնել այդ դասակարգերի միջև պայքարը սրվելու սոցիալական հիմքը, ուղեր սարսափով եյին նայում այդ սրման վրա: Նա ծաղրում էր նրանց, ուղեր պայքարի զարգացումը բացատրում էյին զանազան տեսակ պատահական պատճառներով: Այդ բացատրություն չե, ասում էր ընկեր Ստալինը, այլ բացատրության ծաղր, վոչ թե գիտություն է, այլ գրքացություն, այդ վոչ թե մարքսիստական, այլ որևէ տեղային մոտեցում է դեպի կարևորագույն հարցը:

Յեւ ընկեր Ստալինը ցույց էր տալիս, վոր դասակարգային պայքարի սրումը, քանի դեռ թշնամի դասակարգեր կան, անխուսափելի յե:

«Լավ կլինի մեր ստորին խորհրդային ապարատը թե վատ, մեր առաջնագայումը, մեր հարձակումը կրճատելու յե կապիտալիստական տարրերին և նրանց դուրս է մղելու, իսկ նրանք, մեռնող դասակարգերը, ղեմադրելու յեն, չնայած և վոչ մի բանի:

Ահա թե ինչն է դասակարգային պայքարի սրվելու սոցիալական հիմքը»¹:

Յեւ, վերջապես, ընկեր Ստալինը ցույց է տալիս մի այնպիսի կարևորագույն հակասություն, ինչպես սոցիալիզմի յերկրի և կապիտալիստական շրջապատման միջև յեղած հակասությունը: Այդ հակասությունն այն է, վոր քանի դեռ կապիտալիստական շրջապատումը գոյություն ունի, այնքան ժամանակ չի վերանում նաև ինտերվենցիայի վտանգը կապիտալիստական յերկրների կողմից, իսկ քանի դեռ կա այդ վտանգը, գոյություն ունի նաև մեղանում կապիտալիզմի վերականգնման վտանգը:

Այդ հակասության հետ է կապված մեր յերկրում սոցիալիզմի վերջնական հաղթության հարցը, ուստի և այդ հակասությունների հարցը դուրս է գալիս լուի միայն կապիտալիզմից սոցիալիզմին անցնելու շրջանի սահմաններից:

Ահա թե ինչ է ասում ընկեր Ստալինը սոցիալիզմի վերջնական հաղթության առթիվ:

«Ի՞նչ է սոցիալիզմի վերջնական հաղթությունը:

Սոցիալիզմի վերջնական հաղթությունը լիակատար յերաշխիքն է ինտերվենցիայի դեմ, ուստի, նշանակում է, նաև ռեստավրացիայի դեմ, վորովհետև ռեստավրացիայի քիչ թե չատլուրջ փորձը կարող է տեղի ունենալ միայն դրսից լուրջ պաշտ-

պանություն ցույց տրվելու դեպքում, միայն միջազգային կապիտալի պաշտպանության դեպքում: Ուստի, մեր հեղափոխությունն պաշտպանությունը բոլոր յերկրների բանվորների կողմից, իսկ առավել ևս այդ բանվորների հաղթությունը գեթ մի քանի յերկրներում, առաջին հաղթած յերկրը ինտերվենցիայի և ռեստավրացիայի փորձերից լիովին ապահովելու անհրաժեշտ պայմանն է, սոցիալիզմի վերջնական հաղթության անհրաժեշտ պայմանն է»¹:

Յեթե ընդհանրացնենք մեր զարգացման հակասությունների հարցի մասին ընկեր Ստալինի ամբողջ ասածները, ապա այդ կարելի յե հանդեպնել չորս հեռանկարների, վորոնք ահագին նշանակություն ունեն դիալեկտիկայի հեղափոխական ըմբռնման և սրակտիկ գործունեություն համար:

Այդ հեռանկարները, վորոնք վերաբերում են հակադրությունների միասնության ու պայքարի որենքին, սեղմ աւ ցայտուն ձևով չարադրված են «Համկ(ր)կ պատմության համառոտ դասընթացի» IV գլխում:

Առաջին հեռանկարն այն է, վոր պրոլետարական քաղաքականները, պրոլետարական հեղափոխականները, մարքսիստական դիալեկտիկները պետք է համարձակ կերպով բացահայտեն հակասությունները, չվախենան հակասությունների զարգացումից, որումից, խուճապի չմատնվեն դասակարգային պայքարը սրվելու հանդեպ: Նրանք պետք է հասկանան, վոր այլ կերպ չի կարող տեղի ունենալ այն հասարակության զարգացումը, վորտեղ թշնամի դասակարգեր գոյություն ունեն, վոր այդպիսի հասարակության մեջ դասակարգային պայքարը զարգացման որենքն է:

Չվախենալ հակասություններից, այլ ընդհակառակը, համարձակ բացահայտել դրանք և համարձակ կերպով հաղթահարել դրանք—այս է հեղափոխական դիալեկտիկայի մեծ սկզբունքը:

Յերկրորդ չափազանց կարևոր հեռանկարն այն է, վոր հակասությունների զարգացումն ընթանում է վոչ թե այդ հակասությունները հաշտեցնելու ուղիով, այլ հեղափոխականորեն վերացնելու ուղիով:

Հակասությունները, հակադրությունները յերբեք չեն կարող քողարկվել, դրանք կարելի յե քողարկել միայն ժամանակավոր-

¹ Ստալին, Լենինիզմի հարցերը, էջ 231—232, սուս. 11-րդ հրատ.

¹ Ստալին, К итогам работ XIV конференции РКП(б), էջ 24:

բաղես, բայց դրա փոխարեն նրանք անխուսափելիորեն ավելի մեծ ուժով իրենց զգալ կտան զարգացման հաջորդ աստիճանում:

Ընկեր Ստալինը որինակ է բերում արտասահմանի սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցությունները, վորոնց թեորիան ու պրակտիկան հանդում է հակասությունները կոծկելուն ու հաշտեցնելուն, վորն այդ կուսակցությունների նեխածություն, ոպորտունիզմի աղբյուրն է:

Հակասությունների քողարկումը լավագույն դեպքում տեղում դուրսի է, իսկ վատթարագույն դեպքում—տեղեւ:

Իսկական զարգացումը կյանքում միշտ էլ հակասությունների հեղափոխական վերացման ուղիով է ընթանում:

Յերբորդ հետեւությունն այն է, վոր հակասությունների յուրաքանչյուր կոնկրետ ձև ունի հակասությունների լուծման, հաղթահարման կոնկրետ ձև:

Ընկեր Ստալինը միայն կոնկրետ հակասությունները, նրանց բովանդակությունը, նրանց զարգացման տենդենցները չի ցույց տալիս: Նա ցույց է տալիս նաև նրանց լուծման կոնկրետ ուղիները, յեղանակները, ձևերը, պահանջելով խիստ տարբերություն դնել հակասությունների տարբեր տիպերի միջև:

Պայքարն անտաքոնիստական դասակարգերի միջև կարող է ավարտվել միայն մեկ միջոցով—չահագործող դասակարգերի վերացումով, վոչնչացումով:

Հակասությունները պրոլետարիատի և գյուղացիության միջև լուծվում են գյուղատնտեսության սոցիալիստական վերակառուցման միջոցով:

Հակասությունները սոցիալիզմի յերկրի և կապիտալիստական շրջապատման միջև չեն կարող լուծվել միայն մեկ յերկրի ուժերով: Այդ կարևորագույն հակասությունների հաղթահարման մեակ ուղին միքայնի յերկրների պրոլետարների հաղթության ուղին է:

Ինչպես տեսնում եք, հակասությունների յուրաքանչյուր տիպի հատուկ են նրանց հաղթահարման առանձին ձևեր:

Վերջապես, չորրորդ հետեւությունն այն է, վոր դիալեկտիկան մեկ հակասության մյուսին փոխվելու հարկավոր և մոմենտի պայմաններին ամենից ավելի համապատասխանող ձևը միշտ գտնելու վարպետությունն է: Լենինը և Ստալինը սովորեցնում են, վոր գլխավորը վոչ միայն հակասությունները տեսնելն ու դրանք հասկանալն է, այլ նաև մեկ հակադրության մյուսին փոխ-

վելու, ստորին ձևը բարձր ձևին փոխվելու ձևը գտնելու կարողությունն է: Մեր կուսակցության քաղաքականությունն ու տակտիկան՝ ավելի բարձր աստիճանին անցնելու կոնկրետ ձևերը գտնելու այդպիսի կարողության բազմաթիվ որինակներ է տալիս:

Սրանք են այն հետեւությունները, վորոնք բղիտում են հակասությունների ուղիով կատարվող զարգացման ստալինյան ըմբռնման համառոտ քննարկումից:

Այսպիսով, դուք տեսնում եք, վոր այդ դիալեկտիկական որենքն ահագին նշանակություն ունի, նա դեկավար թեկ է ծառայում հեղափոխական թեորիայի և պրակտիկայի զարգացման մեջ:

Մարքսը և Ենգելսը կապիտալիզմի հակասությունների վերլուծության միջոցով կարողացան հասկանալ ու ցույց տալ, վոր կապիտալիզմի կործանումն անխուսափելի յե, վոր պրոլետարիատն այն մեակ կուսակցություն է, վորը կկարողանա վերակառուցել հասարակությունը նոր հիմքերի վրա:

Լենինը և Ստալինը խմբերիալիզմի դարաշրջանի, պրոլետարական հեղափոխությունների և սոցիալիզմի կառուցման դարաշրջանի հակասությունների հետագա վերլուծության միջոցով կարողացան խորհրդային ժողովրդին հասցնել սոցիալիզմի հաղթությանը:

Մարքսը և Ենգելսը հեղափոխական դիալեկտիկական մեթոդի, հակադրությունների պայքարի միջոցով կատարվող զարգացման մարքսիստական ուսմունքի ստեղծողներն էյին:

Լենինը և Ստալինը մարքսիստական դիալեկտիկան նոր աստիճանի բարձրացրին, մարքսիզմը հարստացրին իրականության նկատմամբ դիալեկտիկական մոտեցման նոր կողմերը հայտաբերելով, դիալեկտիկական դարձրին պրոլետարիատի պայքարի ու հաղթության ել ավելի սուր և հզոր զինքը:

Թարգմ. Վ. Փոքեյան
Խմբագիր Բ. Ն. Դավթյան
Տեխն. խմբ. Ս. Խաչատրյան
Սրբագրիչ Ս. Մանուկյան
Կոնտրոլ սրբագրիչ Լ. Արույան

Գլավխիտի լիազոր Վ. 1127 հրատ. № 810

Պատվեր № 102, տիրաժ 6000

Թղթի չափեր $60 \times 92 \frac{1}{16}$ (38.400 տպ. նիշ 1 տպ. մամուլում)

3 տպ. մամուլ 1 $\frac{1}{2}$ Թեթև թուղթ:

Հանձնվել է արտադրություն 15/III 1940 թ.

Ստորագրվել է տպագրելու 7/IV 1940 թ.

Գինը 70 Կ.

Քաղաքական գրականության պետական հրատարակչության տպարան,
Յերեան, Ալիաշվերյան № 65

«Ազգային գրադարան»

NL0146507

91662 70 4.

М. РОЗЕНТАЛЬ

**ВАЖНЕЙШИЙ ЗАКОН
РЕВОЛЮЦИОННОЙ ДИАЛЕКТИКИ**

Государственное издательство политической литературы
Ереван • 1940